

Dr. BERENCZ JÁNOS, tanszékvezető adjunktus:

A NEVELÉS TÁRSADALMI FUNKCIÓJA DICKENS REGÉNYEIBEN

(A nagy Dickens-regények irodalompedagógiai jellemzése alapján.)

Dickens úgy él az olvasók és az irodalomtörténészek tudatában is, mint a család és a gyermekkor klasszikus, realista írója. Nagy népszerűségére vall az is, hogy még életében kibontakozóban volt egy valóságos Dickens-filológia, és ez a dickensológia a későbbi évtizedekben sem csökkent.

A nagy író hatalmas utókorára egyébként jellemző, hogy Silvere MONOD hatalmas, újabban megjelent monográfiájában [1] nem kevesebb, mint 3189 Dickens-szel foglalkozó monográfiát tart számon. És a lista nem teljes!

Az irodalomtörténészek, életrajzírók többnyire egyetértenek abban, hogy Dickens küzdelmes, nehéz gyermekora lényeges, alapvető élmény volt sok regénye számára. Szépen írja erről Stefan ZWEIG [2]:

Dickensnek »gyermekkora volt tulajdonképp egyetlen tragikusan költői élménye és itt vettetett el teremtő akarata magva a néma fájdalom termékeny talajában. Legmélyebb lelki vágya az volt, mikor hatáslehetősége és ereje a végtelenbe nyílt, hogy ezt a gyermekort megbosszúlja. Segíteni akart regényeiben minden szegény, elhagyatott gyermeknek, akik — mint egykor ő maga — igazságtalanul szenvedtek rossz tanítók, elhanyagolt iskolák, közönyös szülők, a legtöbb ember nem-bánom, szeretetlen, önző magatartása miatt«.

A gyermek igazi felfedezője a szépirodalomban Dickens volt — ezt joggal állapíthatta meg róla VÁRNAI Sándor 1912-ben. [3].

»Gyermekalakjai — olvashatjuk Várnai idézett cikkében — a legigazabbak és legtökéletesebbek, amelyeket a világirodalom felmutathat; legszebb és legigazibb kifejezései a gyermeklélek mélységes páthosának még ott is, ahol túlságosan nehézkes és bőbeszédű retorikája sallangjaiba öltözteti őket.«

Nem szaporítva most a különböző elismerő véleményeket, kritikákat, a régebbi, polgári kritikusok megnyilatkozásainak ismertetését, rá kell mutatnunk arra, hogy Dickens írói nagyságát a marxista irodalomkritika teljes mértékben vallja. Lényegesen más szempontokat, értékelést ad azonban a nagy kritikai realista íróról a marxista irodalomtörténet, mint a különféle polgári irányzatok képviselői.

Jó példa erre IVASEVA monográfiája [4], mely azt vizsgálja, milyen helyet foglalt el Dickens a XIX. század közepének angol osztályharcában, hogyan szolgálták értékes, kritikai realista regényei a haladás ügyét.

A felszabadulás utáni hazai irodalmunkból sem hiányzik a törekvés Dickens műveinek marxista értékelésére. Főleg az utóbbi években megjelent regények (Az örökösök, Copperfield Dávid) bevezető kritikai méltatásai jelentenek figyelemreméltó adalékokat e tekintetben. Mint igényes és színvonalas, reprezentatív példát említhetjük meg BENEDEK Marcellnek a »Pickwick-Club« új magyar kiadásához írt előszavát. [5].

Ennek az előszónak gondolatmenetéből idézzük a következő általánosabb, illetve közvetlenül pedagógiai érdekű megállapításokat:

Dickens hisz a nevelés erejében. Eppen, mert ebben hisz, támadja újra meg újra felgerjedő haraggal a korabeli angol nevelést, a gyermek-kínzó intézeteket, a korlátolt és kegyetlen iskolamestereket, a közömbös szülőket, vagy rokonokat. Dickens hisz a gyermekekben. Ifjú hősei az iskola *ellenére* nevelődnek derék embereké. Sőt, a bennük rejlő erkölcsi erő egész környezetük aljasságán is diadalmaszkodik; ezt mutatja Twist Olivér története. Hisz a gyermekekben és szereti a gyermeket Dickens. A társadalom lelkiismeretét akarja eltalálni. Olivér, vagy a kis Nell szenvedéseinek leírása társadalmi és irodalmi hatóerővé vált. (i. m. XI—XIII. 1.)

E néhány illusztráló példa alapján is leszűrhető, hogy Dickens kritikusi minduntalan — éppen regényeinek témájából folyó szükségszerűséggel — szembetalálják magukat a gyermek fejlődésének és nevelésének kérdéseivel. Mégis — ismét természetesen — a Dickens-irodalom nagy többsége közelebbről nem pedagógiai, hanem inkább irodalmi, esztétikai oldalról mutatja be a regények problematikáját.

Az óriásivá duzzadt Dickens-irodalomban akadnak természetesen olyan monográfiák is, amelyek szorosán pedagógiai szempontból vizsgálódnak. [6].

E pedagógiai szempontú monográfiák közül ehelyütt csupán két, régebbi magyar tanulmányt fogunk röviden jellemezni a következőkben:

FINACZY Ernő 1908-ban megjelent monográfiájában (»Charles Dickens« c. tanulmány az »Emlékkönyv Beöthy Zsolt születésének 60. évfordulójára« c. kötetben, Bp. 1908. Athenaeum) a magyarországi konzervatív pedagógiára jellemző módon mutatta be Dickenst, mint a gyermeket kiválóan ismerő, szentimentális és vallásos író. Ebben az ismeretében a nagy író társadalomkritikai nézetei, álláspontja elhalványodik és a szerző igyekszik, még torzítások árán is, a társadalmi megbocsátás szellemét minden tekintetben kiolvasni a nagy Dickens-regényekből.

Kétségtelen, hogy Dickens művei több tekintetben ellentmondásosak és több tekintetben nyújthatnak alapot reakciós értelmezésekre is. Mégis, Dickens alapvető meghamisítását jelenti őt egyszerűen az alázatosságot dicsőítő olyanféle vallásos íróként beállítani, mint azt Fináczy tette. Dickens vallásossága — harcos, a társadalmi igazságosságot követelő vallásosság; nem az elnyomók igazolása, hanem ellenkezőleg: az elnyomók, a társadalmi igazság leleplezését szolgálja. A dickens-i vallásosság társadalmi és kritikai jellegére meggyőzően mutat rá Jack LINDSAY (Charles Dickens, A biographical and critical study. — New York, Phil. Library, 1950. — I., 8. p. 37—41. 1.)

Szorosabban pedagógiai tekintetben is vannak hibás, megalapozatlan állításai Fináczy tanulmányának. Így pl. azt írja, hogy Dickens az embernevelésben nem becsülte az intézményes iskolát. Ez a megállapítás — mint később látni fogjuk — hibás, téves általánosítás. Dickens valóban nem becsülte a rossz iskolát, viszont némelykor mutat be egészséges pedagógiai légkörű intézményt is (pl. Strong dr. iskolája a Copperfield Dávidban).

Egy másik magyar irodalmi-pedagógiai monográfia PRÓNAI Lajosé. (Magyar Középiskola, 1912. 129—138. l.) Ő több kérdésben reálisabb Fináczynál, látja azt, hogy Dickens csupán a torz magániskoláknak, a rossz intézményeknek ellensége. Egyébként ez a tanulmány is Dickens vallásosságát emeli ki legfőképpen.

*

Mindezideig hiányzik az olyan marxista monográfia, amely Dickens műveit a szocialista pedagógia oldaláról elemzi. Ehhez a marxista irodalom-pedagógiai kutatáshoz kíván szerény lépést tenni a jelen tanulmány.

Terjedelmünk korlátolt voltánál fogva csupán a legfőbb pedagógiai problematika felvázolására törekedhetünk, ezt is Dickens legnépszerűbb, legfőbb regényeivel kapcsolatban.

Következő fejtegetéseink menete: az I. részben időrendi sorrendet követve jellemezzük röviden irodalompedagógiailag a Dickens-műveket. A II. részben a dickensi pedagógiai gondolatoknak összefoglaló esztétikai és pedagógiai, valamint neveléstörténeti megvilágításával a nevelés társadalmi funkcionálására jellemző adatokat és szempontokat igyekszünk kikristályosítani.

I.

Dickens gyermekkorra az 1820-as évekre esik. Az angol kapitalizmus gyors ütemű kibontakozásának, az ún. ipari forradalomnak és az ezzel együtt járó válságoknak kora ez.

A napoleoni háborúkat követő válság nemcsak a tőkéseknek okozott veszteséget, nemcsak a kialakuló nagyüzemi munkásosztályt sújtotta nyomorral, hanem széles kispolgári, kishivatalnoki tömegeket is. Dickens apja kistisztviselő, kispolgár, akit a jelzett viharok alaposan megtépáztak, anyagi romlásba döntöttek. Az adósok börtönébe került. Ilymódon a kis Dickens is gyermekkorban megismerkedik már az élet komoly, anyagi gondjaival; 12 éves korában nem tanulhat tovább, inasnak adják. A nagy írónak nem volt tehát gondtalan, boldog gyermekkorra. Fiatalkori fájdalmas emlékei mély nyomot hagytak érlelődő szellemében. Ezek tükröződtek később, a 30-as, 40-es években és ezután, még később írt regényeiben is.

Regényírói működésének kezdete a *chartizmus* [7] kialakulásának korára esik. 1837-ben jelentek meg a chartisták a politikai élet porondján és ugyanebben az évben jelent meg a *TWIST OLIVÉR*. Ebben a regényben, mely az egymásutáni kalandos események sorozatával az ún. »pikareszk« (kaland) regényekre emlékeztet, a 30-as évek angol kapitalista fejlődésének, a szegénység embertelen, rideg sorsának művészi rajza található.

A címszereplő, Twist Olivér — törvénytelen gyermek. Egy ismeretlen nő szüli, egyházközségi otthonban. Az anya belehal a szülésbe. A gyermek a szegényházban nevelkedik. A szegényotthon vezetője a szívtelen egyházi, Bumble úr, az árváknak az ABC sorrendjében adott nevet. A »Twist« nevet is az ő ötletéből kapta hősünk.

Az egyházközségi iskola nyomorúságát és embertelen bánásmódját könyörtelen realizmussal ábrázolja Dickens:

»Hogy hívnak?« — kérdezték Olivértől. A gyermek megijedt a sok embertől, az egyházi erre megütötte. Olivér felsírt fájdalomában, halkán és bizonytalanul válaszolt. Az egyik látogató úr szárnak nevezte. »Ez remek mód arra, hogy egy gyermeket megnyugtassunk és jókedvre derítsünk« — fakad ki keserű iróniával Dickens e jelenetnél.

Kb. 9 éves korában egy koporsókészítőhöz adják Olivért tanoncnak. Innen megszökik a rossz bánásmód miatt. Londonban Fagin rablóbandájába kerül. Ott jobban bánnak vele, mint a szegények iskolájában, de a gyermek mégis tiltakozik a becstelen életmód ellen. Az első lopásra a társak magukkal cipelik Olivért. Ártatlanul elfogja a rendőrség. Szépen ábrázolja az író a gyermek védtelenségét, mikor hiába kiált segítségért az utcán.

A rablótársaságból megszabadulva egy jótékony könyvkereskedőhöz kerül, aki gondosan ápolja. A rablóbanda azonban ismét elragadja Olivért. Nagy betörésre viszik magukkal, de a rablást felfedezik. A gyermek sebesülten a rablásra kiszemelt ház úrnőjéhez kerül. Kitudódik ártatlansága. Hosszú bonyodalmak után kiderül, hogy Olivér gazdag örökségnek a várományosa.

A regény teljes igazságszolgáltatással végződik: a rablók rendőrkézre kerülnek, felakasztják őket, Olivér gazdagon és boldogan él jótévőjével. Az embertelen egyházi, Bumble úr, elszegényedik, végül ő is a szegényházban hal meg.

Az utolsó jelenet érzelmes vízió: Ágnes, Twist Olivér anyja, emlékét falusi templomban márványtábla hirdeti. Az író az anya emlékének szánja a végszavakat:

»De ha igaz, hogy a halottak lelke néha visszatér a földre... Azt hiszem, Ágnes lelke ott lebeg néha ebben az imádságos szögletben. Igen, én elhiszem ezt, bár Ágnes gyarló volt és a kis sziget az Isten házában van.«

A regény élesen leleplezi a polgári jótékonyági intézményekben, a szegények iskoláiban uralkodó embertelen bánásmódot. Ezzel egyúttal a vallásos képmutatást is. Társadalmi kritikája élő módon hat az olvasóra, még a szentimentális befejezés, törés ellenére is.

A nevelés *társadalmi funkciója* szempontjából fontos mozzanatai a regénynek:

- a) A *törvénytelen, szegény gyermekek* sorsa a kapitalista »jótékonyági« intézményekben,
- b) Az inas helyzete,
- c) Twist Olivérnek jobb sorsa a rablók közt, mint a szegények iskolájában. Mégis elszökik.

d) A kalandok után, Olivér tisztalelkű, romlatlan marad. Vannak jó emberek, akik pártfogolják. Örökséghez jutva, élvezi az »erény jutalmát«. Ez utóbbi jelenti a romantikus, nem reális vonást, törést, — ebben mutatkozik meg a polgári közönségizlésnek tett engedmény Dickens részéről.

A NICKLEBY MIKLÓS-ban a kegyetlen, durva, üzleties nevelő kíméletlen elítélése bír különös pedagógiai érdekekkel.

Az anyagias, valóságos uzsorás pedagógus, Squeers nevelői módszereit mutatja itt be az író. Ez az iskolamester üzletnek tekinti a nevelést. Lehetőleg törvénytelen, vagy olyan gyermeket vesz magához jópénzért, akikkel a szülők nem törődnek.

Eppen egy vendéglőbe vezet el a történet, amikor a tanító gondjaira bízott gyermek tüsszent. A tanító ráförmed, mire a gyermek sírni kezd. Erre még jól el is veri ráadásul a tanító.

Egyszer csak új »kuncsaftot« jelent a pincér és ekkor képmutató módon a tanító megváltozik, egyszerre az idegen előtt kedves lesz a gyermekhez; a gyermek sírását azzal magyarázza, hogy a szüleitől való elválasztás miatt fakadt könnyekre.

Az idegen látogató két mostohagyermekét akarná rábízni a tanítóra. Az étvágy nálunk nem számít — mondta Squeers. Dickens hozzáteszi, ez igaz is, mert akármennyi volt a gyermekek étvágya, az adag mindenképpen nagyon kicsi. Squeers intézetében csak egyszer egy évben írhattak haza a gyermekek, Karácsonykor, akkor is csak azért, hogy megírják, milyen jól vannak. (IV. fejezet.)

A főhős, Nickleby Miklós, odaszegődött ehhez a durvalelkű uzsorás-pedagógushoz, de nem sokáig bírja nézni a kíméletlenséget, verést. Az egyik gyermeket, Smike-t, megszabadítja a főnöke kezei közül, majd a gyermekkel együtt otthagyja az »iskolát«.

Következő regényében egy kislány, a kis Nell szomorú élete, örömtelen gyermekkorra nyer megrendítő, realista ábrázolást. (Az »ÓDON RITKASÁGOK BOLTJA« c. regényében, angol címe: »Antic curiosity shop.«)

Az író mindjárt a regény elején hangot ad a szegény gyermekek sorsa iránti részvétének, annak, hogy mennyire káros következményekkel jár az időelőtti súlyos gondokban való órlódás:

Az id. regény I. fej.-ben (10. l.) ezt olvashatjuk: »mindig elszomorít, valahányszor azt látom, hogy a pólyából alig kikerült gyermekeket rászoritják az élet komoly foglalkozásaira. Ez kárára van bizalmuknak és természetességüknek, s arra kényszeríti őket, hogy résztvegyenek gondjainkban, mielőtt képesek lennének résztvenni örömeinkben...« Azt is látja azonban Dickens, hogy a gyermek komolyabb foglalkoztatásának mélyebb társadalmi okaik vannak, a szegény embereknél ez szükségszerű következménye a család gazdasági helyzetének.

A kis Nell gyermekkorra magánosan, örömtelenül múlik. Erőtlen kis alakjára valósággal rátelepszik a félelem, a korai gondok egészen elnyomják kedélyét. Nagypja kártyaszennvedély rabja lesz. Az uzsorás Quilp kihasználja ezt és tönkreteszi őket.

A csőd előtt a nagyapa unokájával, Nell-lel vándorútra kel. E vándorlásuk közben vetődnek el egy falusi iskolába, ahol a tanító egy napra befogadja őket. Szemléletesen mutatja be az olvasónak Dickens a falusi iskola sivár életét és a jólelkű, de ügyefogyott tanító gondjait, nehéz vesződségét:

A szereplők előtt a falusi iskolai oktatás a következő képben tárul fel:

»... megkezdődött a zümmögés, az olvasás, a kívülről való tanulás, az elfojtott vihogás és a lopva való játék, s e sokféle zajban úgy ült ott a tanító, mint a gyengeségnek és az együgyűségnek megtettesült példaképe.«

Szinte jelképes erejűvé dagad az olvasó számára a kis Nellnek és nagyapjának bolyongása, menekülése: az uzsorások, az embertelen kapitalista viszonyok elől menekül voltaképp a nagyapa unokájával együtt. A gyenge szervezetű kislány végül is belehal a sok nélkülözésbe, szenvedésbe.

A nevelés társadalmi funkciójának kiélezett ábrázolására vall Dickensnél, hogy ez az első regény, amely a gyermekhős halálával végződik [8].

*

Már a chartista-mozgalom hanyatlásának idején, Dickens amerikai útja után jelent meg a CHUZZLEWIT MÁRTON. (1843.) Általában sok tekintetben a Twist Olivérhez hasonló kalandos regénynek tekinthető. Pedagógiai szempontból különösen az »erkölcsös« — moralizáló nyárs-polgár, kenetteljesen bőbeszédű alakja, képmutató jelleme és e beállítottságának megfelelő nevelése figyelemreméltó.

Pecksniff valami különlegesen naív, szentimentális-romantikus szemléletben nőtt fel. Gyermekkorában azt hitte (i. m. VI. fejezet) például, hogy az ecetbe savanyított hagyma fán terem és minden elefánt úgy jön a világra, hogy a hátán van a bevehetetlen torony. A végén rájött arra, hogy ez csak ábránd, képzelődés...

Az író sem mentes azonban ezzel kapcsolatban a szentimentális, romantikus szemlélettől:

Azt írja, hogy e gyermekkori képzelődések, látomások a nehéz napokban is vigasztalásul szolgáltak. (i. m. 112.)

Pecksniff urat ironikusan jellemzi Dickens: »A legpéldásabb ember volt, gazdagabb erényes tanításokban, mint egy iskolai gyakorlat.« (i. m. II. fejezet, 16. l.) Lányainak neveltetése visszataszítóan képmutató, nem őszinte légkörben folyik; Pecksniff minden jelentéktelen eseményből valami banális erkölcsi tanulságot akart kihámozni és ez a nevetségesen unalmas moralizálás természetesen nemcsak hatástalan marad leányaira, hanem egyenesen kétszínűvé, alattomosná teszi őket, sőt lázadóvá apjukkal szemben. (Vö. i. m. XXX. fejezet.)

A regény ilymódon a kétszínű moralizálást teszi gúny tárgyává és azt példázza, hogy csak az őszinte családi, pedagógiai légkör járhat a kívánt eredménnyel.

*

A szülői önkény és zsarnokság egyébként úgyszólván állandó témája Dickens kritikájának. Egyik történelmi regényében, az ebben a korban megjelent BARNABY RUDGE-ban is egy ilyen zsarnoki szülő elítélésével találkozunk az olvasó.

Mr. Chester kiátkozza és elzavarja fiát, mert önálló utakon akar járni: -Ha elhatározod, hogy saját, egyéni utadat követed, akkor kövesd és átkomat is hozzá kapod« — szól az embertelenül rideglelkű apa gyermekéhez. (i. m. XXXII. fejt.)

*

Az 1840-es évek végén Dickens realista vonásai elmélyülnek, kiélekednek. Ez megmutatkozik mind a témában, mind a téma kidolgozásának, a szerkesztésnek is a finomodásában, a korábbi kalandos elemeknek és bizonyos mértékig a szentimentalizmusnak háttérbe szorulásában is. Ilyenféle elmélyülési törekvések tapasztalhatók az 1849-ben megjelent nagy regényében, a DOMBEY ÉS FIA c. művében.

Ebben a könyvben azt mutatja be realista kritikai élel, hogy a gondtalan, jólétben élő gyermeket is megrontja a kapitalista nevelés túlterhelése, szívtelensége. A nagykereskedő Dombey »sokat foglalkozott bőrökkel, de a szívekkel annál kevésbé. Ezt a fényűzési cikket az éretlen fiúknak-lányoknak, a nevelőintézeteknek, meg a könyveknek hagyták.« (i. m. I. fejezet.)

Természetes, hogy az ilyen rideg üzleti szellem szükségszerűen kedvezőtlen nyomot hagy a családi nevelésben, abban, ahogyan a rideg üzletember, Dombey, saját gyermekeit kezeli.

Másképp neveli lányát, Florence-t és másképp egyetlen fiát és örökösét, a kis Pált:

Dombey elhanyagolja leánya nevelését és teljes anyagi súlyával egyetlen örökösének, az árván maradt kis Dombey Pálnak nevelését akarja irányítani. Gondosan őrködik azon, hogy a gyermeket óvja »az alantasabb« társaságtól. Amikor a kis Pál dajkája a gyermeket saját családjához viszi látogatóba, a gögös kereskedő kidobja a dajkát, mert a gyermeket nem neki való környezetbe vitte. (VI. fejezet.)

Kényeztetve, elzártan, magánosan (csak Florence néniével játszhat) fejlődik Pál; »Az idő őrködő és figyelő tekintete azalatt — a kisfiú álma lassanként változáson ment keresztül. Egyre több és több világosság hatolt bele és egyre határozottabb álmoképek kezdték alvását zavarni; szunnyadása körül egész raja zsongott a tárgyaknak és benyomásoknak. Így haladt át lassanként a csecsemőkorból a gyermekkorba és így lett belőle beszélni, járni, elmélkedni tudó Dombey.« (VIII. fejezet.)

Lehelletnyi finomsággal a magános, passzív jellegű fejlődést, kibontakozást éreztetve, szunnyadásként jellemzi a gyermek felcseperedését az író.

Dombey apai szeretete is önző, gögös jellegű volt. Abban, hogy gondos nevelést akart adni fiának, csak az örökös felnevelésének hiúsága vezette.

A gyermek néha nehéz kérdéseket tett fel apjának. Egy szép napon megkérdezte tőle: Mi a pénz? Dombey először azt válaszolja, hát arany, ezüst, meg rézguineák, schillingek, félpennyk . . . De Pált a válasz nem

elégíti ki, tovább kérdez: »Mi nekünk a pénz?« Majd: Mit tehet a pénz? Apja jellemző módon azt válaszolja: A pénz, Pál? bármit megtehet értünk. A kisfiú okoskodva mégsem nyugszik meg a válaszban és még tovább kérdezet: Akkor miért nem mentette meg a pénz anyámat? Ha a pénz jó dolog: és nem kegyetlen, mindent megtehet, akkor miért nem mentette meg anyámat? — tűnődik az okoskodó kis Pál.

Az apa bizonyos témákat, így a halált, nem engedi szóba hozni Pál előtt, nehogy eltűnjön rajta. [8].

Pált 5 éves korában egy idősebb nő intézetébe helyezi el apja. Itt azt vallják, hogy a gyermek lelkét erőszakkal kell felfeszíteni, mint valami osztrigát.

Pál itt is magános, és tépelődő, egyre tépelődőbb.

Egyszer azt mondja a tanítónőnek: azon gondolkozik, milyen öreg lehet a néni? Erre rendreutasítják: ilyesmit nem illik mondani. Pál azonban nem marad adós a válasszal: az sem illik, hogy mindig maga eszi meg a peccenyét, meg a piritottkenyeret — válaszolja a tanítónőnek. Erre az mérgesen rendreutasítja: Jobb lesz, ha eszében tartja a mesét, ahol a veszett bika halálra tiporta a kisfiút, mert mindig kérdezt. Pál éles logikával reagál erre: Ha a bika veszett volt, honnan tudhatta, hogy a fiú kérdez? Egy veszett bikához még senki sem ment kérdezni. Nem hiszi el ezt a mesét [9].

A magánosan, elzártan nevelt Pál a játszótársakat elküldi maga mellől. Az egyedüllétet kedveli. Sokat tűnődik azon, hogy mit mondanak a hullámok.

Hat éves korában Pált Blimber dr. intézetébe viszik. Az intézet a »gyorsfejlesztő« módszer alapján áll; egész nap magoltatják a gyermekeket. »A természetet egyszerűen semmibe sem vették.« (XII. fej.) [10]

Blimber kisasszony, az intézet tulajdonosának leánya »holt nyelvek sírboltjában való bűvárkodás folytán maga is száraz és homokszínű lett valamelyest«.

A gyorsfejlesztő módszernek meg is lett a következménye: a fiúk átlag 3 hét alatt tökéletesen elvesztették jókedvüket, 4 hónap alatt elkecserepedtek, 5 hónap múlva kész vén, embergyűlölővé lettek. A tanév végén pedig a növendékek arra a következtetésre jutottak, hogy a költők és bölcsék művei nem egyebek, mint egy csomó mondatrész és beszédrész, aminek máskülönben semmi értelme a világon. (i. m. 193. l.) [11].

Éles jellemzéssel állapítja meg az író: Pál sohasem tudta, merre néz Blimber Cornélia kisasszony szeme, voltaképp azt se, van-e szeme a szemüvege mögött. Szépen jellemzi ez az apróság az iskolának a gyermektől való távolságát, idegenségét.

Mulatságos jelenetekben sincs hiány az intézetben. Az ebédnél tanulmányokról, klasszikusokról beszél az igazgató. Valósággal burleszkbe illő jelenet, ahogyan egyszer a rómaiakról beszélt. Az egyik fiúnak a falat cigányútra ment, kínlódott, nem mert köhögni, nehogy zavarja az igazgató fennkölt előadását.

Egyszerre több könyvet is kiadnak a kis Pálnak tanulásra. Mikor így nem megy a tanulás, Cornélia kisasszony észbekap: Önnök jobb lesz egyenként átvenni ezeket a könyveket — mondja. [12].

A fiúk között nincs igazi közösségi szellem, csupán együttesen nyögnek a szigorú, magoltató intézmény súlya alatt. Blimber dr. nem akarta a kárát a fiúknak, »de valami sajtóságos gondolkodásnál fogva úgy nézte a fiúkat, mintha ők is filozófiai doktorok lettek volna valamennyien és felnőttek gyanánt jöttek volna a világra«. (i. m. 222. l.) A gyermekek szülei helyeselték a gyors módszert és csoda lett volna, ha a tudós rájönne tévedésére.

Pál öreges, koravén lett, egyre zárkózottabb, a gyermek képzeletének arabeszk világában élt. [13].

A félév végén Dombeyről jellemzést adott az iskola. Ebből kitűnt az, hogy felfogása és tanulási képessége megvan. Negativumként az »alacsony társaság« keresésére való hajlamot emelték ki.

A magános, koravén kis Dombeyről megállapították, hogy »ó-divatú«. Ettől kezdve a kisfiú arra törekedett, hogy szeressék. Valósággal meghatározó ez a törekvése, mely ettől kezdve elkísérte haláláig. [14]

A rendkívül túlterhelő, megerőltető nevelésnek idegkimerülés és betegség lett a vége; a vézna, tüdőbajra hajlamos kisfiú ágynak esett és a gondos ápolás ellenére is meghalt.

*

A chartista-mozgalom döntő veresége (1848.) után, a reakció erősödése idején jelent meg Dickens egyik legolvasottabb, legnépszerűbb műve, a COPPERFIELD DÁVID.

Sok polgári irodalomtörténész ezt tartja legjobb művének. Chesterton szerint ez Dickens legjobb »könyve«, viszont legjobb »regény«-nek az Örökösök-et tartotta.

A pedagógiai problémák mindenestre igen sokoldalúan fonják át az egész művet, főleg az I. kötetet. Valóságos szintetikus irodalmi műnek, pedagógiai regénynek tekinthetjük ezért. Önéletrajzi jellege személyessé, közvetlen melegségűvé avatja. Sokhelyütt megragadja az olvasót a lelki jellemzés finomsága, az író karakterizáló érzéke.

A mű voltaképp a címszereplő, Copperfield Dávid lírai emlékezésével kezdődik. Gyermekkora ködös messzeségében anyjának és dajkájának, Peggotty-nak alakja rajzolódik eléje egy-egy tipikus jelenetben:

»Ahogy visszapillantok gyermekkorom ködös messzeségébe, mindenekelőtt két női alak jelenik meg tisztán és kivehetően az emlékezetemben — az első édesanyám, szép hajával, fiatalos természetével, a második pedig Peggotty, természetnek egyáltalán nem nevezhető formáival, koromfekete szemével, amely szinte elsötétítette egész ábrázatát, kivéve pirosposzsgás orcáit, melyek a két izmos, kemény karjával együtt oly ropogós-vörösre értek, hogy váltig azon csodálkoztam, alma helyett miért nem őt csipkedik inkább a madarak.«

A kisgyermek szemében ezek ketten szinte törpévé zsugorodtak, amint játékosan letérdepeltek előtte a padlón. »Nem tudnám megmondani — folytatódik a visszaemlékezés —, hogy csakugyan emlékszem-e Peggotty felém nyújtott mutatóujjára, de még ma is tisztán érzem az érintését az ujjá hegyének, amely a sok varrástól, tűszurkálástól olyan érdekessé vált, mint egy parányi tormareszelő.«

Az olvasó e jelenetet olvasva, igen képszerűen látja maga előtt a totyogó kis Dávidot. Bámulatba ejt szinte egy-egy ilyen, valósággal kitapinthatóan aprólékos, csodálatosan megfigyelt jelenet. Fel is merülhet az olvasóban a kétely: talán ezt a bámulatos aprólékosságot már a fel-

nőtt, a tudatos művész, az író szerkesztette hozzá a bizonyára elmosódottabb régi emlékképhez? Dickens mintha érezné, és maga mellett hallaná is némely kritikus olvasó kételyét, mindjárt hozzáteszi a jelenethez:

»Lehet, hogy mindez csak pusztá képzeltetés, ámbar az a gyanúm, hogy a legtöbb ember emlékképzőtehetsége sokkal mélyebbre vissza tud nyúlni a gyermekkorába, mint ahogy általában tartják, — amiként arról is meg vagyok győződve, hogy az egészen kicsi gyermekek között nagyon soknak bámulatosan pontos és éles a megfigyelőképessége.« (i. m. II. fejezet.)

Dickensnek a korai gyermekkorra való emlékezéséről és az éles megfigyelőképességről tett megállapításait napjaink szovjet gyermeklélektana is nagymértékben megerősíti. RUBINSTEIN és munkatársa, KOMM, azt találta (a Gercen Pedagógiai Főiskolán), hogy 252 hallgatónál a megkérdezettek 22,5 százalékának vannak emlékei a 3 éves kor előtti időről; 45,3 százalékánál az emlékek első konkrét nyomai viszont a 3—4 év közötti életkorra nyúlnak vissza. Tehát eszerint a kísérleti személyeknek több mint kétharmad része, pontosan 67,8 százaléka konkrétan és jól emlékezik 4 éves kora előtti eseményekre.

Copperfield Dávid visszaemlékezéseiben lírai módon jelenik meg a szülői ház, az udvar, a gyümölcsös. Régi őszökre, gyümölcszsüretre emlékszik. Anyja szedi kosárba a gyümölcsöt, Dávid ácsorog mellette és suttyomban bekap egy-egy szem piszkét. Majd

»nagy szél kerekedik és máris elrepül a nyár. Játsszozunk a kerti félhomályban, körül táncoljuk a nappal szobát.« (i. m. II. fejezet.)

Két önálló, saját tapasztalatokból leszűrt véleményéről ad számot Dávid ebből a kisgyermekkorából: az egyik az, hogy édesanyja ujjára csavargatja szőke hajfürtjeit és nyújtogatja derekát, ebből azt a következtetést vonja le, hogy anyja büszke a szépségére. A másik véleménye az, hogy anyja is, ő is, egy kissé fél a dajkától, Peggottytól. Anyja, a passzív lélek, a legtöbb dologban aláveti magát a dajka akaratának.

Valószínű, hogy e két önálló vélemény kialakulása tekintetében Dickens későbbi élettapasztalatokat és gondolati általánosítási mélységet magyaráz bele a gyermek Dávid későbbi eszmélkedésébe. Nem reális, hogy a kisgyermek anyja fésülködéséből, szép hajfürtjeiből, mozdulataiból arra gondoljon, hogy anyja szépek tartja magát és büszke erre. Az energikus dajka és a passzív édesanya képe is olyasmí, amit a későbbi reflexió munkálhatott ki, — természetesen bizonyos gyermekkori emlékek nyomán.

A kis Copperfield Dávid idilli életét az zavarja meg, hogy özvegy édesanyjának Murdston úr kezd udvarolni. Bájos naivitással érzékelteti az író ennek az »átmeneti« állapotnak fonákságát és azt, hogy a gyermek megérzi az őt érintő változás előszelét. [15].

A polgári családok nevelési rendjének megfelelően, Copperfield szinte véletlenek folytán kezdi észlelni az emberek, sőt már a gyermekek közt is meglévő szociális különbséget. Egy kislány-pajtásával, Emmivel való játszása közben a kislány ezt mondja: a te édesapád úriember volt, az én apám pedig halász. (i. m. III. fejezet.) Az embereket elválasztó szociális különbségeken ezután a gondolkodásra, ábrándozásra hajló Dávid sokat eltöprend...

Gyökeres változás következik be Dávid életében, amikor mostohaapja, Murdston úr veszi kezébe nevelését. Csupa idegenség, szeretetlen-

ség, merevség árad a mostohaapa egész lényéből. Ezt érzi meg a gyermek Dávid, ezért üdvözli csak ímmel-ámmal »új papáját«. Visszaemlékezve e korszakra, nagyon jól látja az író:

»... talán egész életemre helyrezöklent volna a jókedvem, talán egészen más ember lett volna belőlem, egész életemre! Ha akkor ott kapok tőle (ti. a mostohaapától, Murdston úrtól) egy jó szót. Egy biztató szót, egy kis magyarázat, hátorítás, egy kis megértés gyermeki tudatlanságom iránt, egy szívcs istenhozott, vagy egy megnyugtató szó, hogy csakugyan az én otthonom — a képmutató engedelmesség helyett, talán őszinte kötelességtudást váltott volna ki belőlem attól fogva, s talán tiszteletet ébresztett volna bennem, a gyűlölet helyett.«

A mostohaapa alapelve a sokat hangoztatott *jellemszilárdság* volt, a nevelés terén. Dávid a maga gyermekfejével nem sokat értett e sokat hangoztatott szó pontos jelentéséből. Azt azonban sejtette, hogy mostohaapja szóhasználatában ez a szó csupán az erőszakosság más elnevezése; a zsarnoki hajlam, az önkény, a komor, rideg, kihívó lelkialkat más neve. A kedélytelenség és »jellemszilárdság« az új otthoni levegőt megmérgezte, a vallásosságot is rideggé, szigorúvá, sőt gyűlölködővé tette. (i. m. IV. fejezet.)

Ez a légkör tette valóságos kinszenvedéssé magát a leketanulást és kikérdezést. Ennek következtében vallhatta Copperfield Dávid, hogy »mogorva, dacos, bamba és konok gyermekké váltam«. (i. m. IV. fejezet, 67—68. l.)

A mostohaapa igyekezett minél előbb szabadulni Dávidtól. Creakle úr intézetébe adták tanulni. Ebben az intézetben még fokozottabban volt meg a szeretetlenség és durvaság, mint odahaza. A kis Copperfield Dávid hamarosan sok rémséget tud meg Creakle úrról társaitól; ami még szomorúbb, hogy ezek a mendemondák megféleltek a valóságnak:

Megtudta Dávid társainak elbeszéléséből, hogy Creakle úr valóságos vadember, hogy »úgy kaszabolja jobbra-balra a fiúkat maga körül, napnap után, mint egy lovaskatona az ellenséget...« »Hogy máshoz sem ért, csak a verekedéshez, mert tudatlanabb, mint az iskola legkisebb tanulója.« Creakle úr született ellenségének tekintett voltaképpen mindenkit, tanítókat, gyermekeket (legfeljebb a falábú Tungay tanító és a gazdag és előkelő Steerforth kivételével) és nincs más öröme az életben, mint a gonoszkodás, a rosszindulat és a kedélytelenség.

Világosan látta Dickens, hogy Creakle — és a hozzá hasonló iskolák — főhibája a *kegyetlenség és erőszak* volt:

»Egy olyan iskolában, amelyet pusztán kegyetlenkedéssel és erőszakkal igazgattak, nem sokat lehet tanulni, akár ostoba tökfilkó az igazgatója, akár nem. Azt hiszem, ezek a fiúk is csak olyan tudatlanok voltak általában, mint bármely más iskola tanulója.« (i. m. VII. fejezet, 127. l.)

Nemsoká marad azonban Dávid a Creakle-féle szörnyű iskolában. Mostohaapja erre is sajnálja a pénzt. Inasnak adják. Felnőtt korában is, mikor már sokat csalódott és szinte kiveszett belőle a csodálkozás képessége, felháborodik Dávid az emberek részvétlenségén, azon, hogy senki sem emelt szót annakidején az ő érdekében. Pedig rendkívül tehetséges gyermek volt, éles megfigyelőképességgel, gyors észjárással, érzékeny,

nagyon könnyen sebezhető kisfiú. E sok jótulajdonság ellenére hagyták volna elkallódní. (i. m. XI. fejezet, 198. l.)

Nagyon keservesen érezte magát inaskorában a kis Copperfield Dávid. Regénybeli elődjéhez, Twist Olivérhez hasonlóan, megszökik. Gyalog, vándorútra indul. Különösen megdöbbsntő epizód — megrázóan ábrázolja a gyermek védtelenségét —, hogy útközben egy uzsorás-kereskedő fillérekért veszi meg tőle kabátját, ezzel megfosztja legszükségesebb ruhadarabjától is a teljesen kiszolgáltatott gyermeket.

A jó sors azonban révbe juttatja hősünket. Megtalálja nagynénjét, aki magához veszi, megsegíti, majd jó, előkelő nevelőintézetbe adja.

Az új intézetben, Strong doktor iskolájában, egész más a bánásmód, mint Creakle-nél.

Strong intézetét — vallja Dávid — nagyon komolyan és tisztességesen vezették, talpraesett, egészséges nevelői rendszer alapján: »mindenben a fiúk becsületességére és jóhiszeműségére hivatkoztak és nyíltan azt vallották, hogy mindenkiről feltételezik ezeket a tulajdonságokat, amíg az illető méltatlannak nem mutatja magát erre a bizalomra, — s ez a módszer ragyogóan bevált. Mindnyájan úgy éreztük, hogy *közünk van az iskolához, résztveszünk irányításában, és jóhírének és tekintélyének fenntartásában*. Így aztán hamarosan nagyon meg is szerettük.« Valóság-gal olyan gondolatokat pendít itt meg távolról Dickens, amelyeket Makarenko is a közösségi nevelés alapvető követelményeiként emlegetett: a »követelés és tisztelet elve«, az iskolára való büszkeség, a közösség életében való aktív részvétel — ezek a fontos elvek, követelmények bizonyos fokig előrevetítődnek az idézett mondatokban. Mégis, a kapitalista Angliában, a Strongéhoz hasonló humánus és sok tekintetben haladószellemű intézetekben sem volt, nem is lehetett valódi közösségi nevelés: itt csak a gazdagok gyermekeit nevelték, a társadalom egész közösségétől nagymértékben elzárva. Márpedig, a »felnöttek társadalmától« függetlenül nem beszélhetünk valódi közösségi nevelésről.

Intézeti tanulmányainak eredményei hamarosan meg is mutatkoznak Dávid műveltségén. Nagy tekintélyre tett szert a latin költők ismeretében és Strong doktor nyilvánosan meg is dicsérte, mint »nagy reményekre jogosító fiatal tudóst«. Viszont az egyoldalú könyvműveltség hatása mutatkozott meg abban, hogy »unalmas butaság«-nak tartotta a tánciskolát és szórakozottsága folytán rendszerint lógott a cipőfűzője. (i. m. XVII. fejezet, 336. l.)

A haladó polgári nevelés hagyományaihoz (pl. Montaigne, Locke, Rousseau) híven, Dávidot is utazásra küldi nagynénje. Hősünk az intelligenciája, fölényes modora és nagyvonalúsága miatt bálványozott barátjával, Steerforth-tal [16] indul útnak, meglátogatja szülőföldjét.

Ezzel végződik a regény pedagógiai szempontból legjelentősebb I. kötete. A II. kötetben Dávid pályaválasztását és házasságkötését beszéli el Dickens; a III. kötetben a hős elrontott házasságának vagyunk tanúi. Felesége felületes, elkényeztetett, naiv teremtés. A boldogtalan házasságtól voltaképp felesége halála menti meg Dávidot. Végül minden tekintetben boldogul a főhős: nagy íróvá lesz és boldog házasságban egyesül gyermekkori szerelmével. A II. és III. kötetben talán erősebben érvényesül az a naív-szentimentális vonás, amit a későbbi kritikusok »viktoriánus« beállítottságnak neveztek. A mai olvasó számára sok része unalmasnak, túl »illetelmes«-nek, tartózkodónak hat.

Pedagógiai szempontból a regény II. és III. kötete is tartalmazza néhány pedagógiai probléma továbbvitelét, kibontakoztatását. Különösen

a következő lélektani és pedagógiai szempontok figyelemreméltóak a regény későbbi folyamán (II—III. kötetben):

a) Copperfield Dávidnak némely, gyermekien naiv rokonszenve szétfoszlik tapasztalatainak hatására. A főhős tapasztalatokra, emberismeretre tesz szert. Kijózanodik, kiábrándul a méltatlan barátból, Steerforthból, aki elkényeztetett, imponálóan nagyvonalú és ugyanakkor jellembelileg gyenge.

A III. kötetben bontakozik ki és mutatkozik meg Steerforth cinikussága, jellemgyengése: elcsábítja, majd megszőkteti Dávid gyermekkori játszótársát, Emmit. Amikor megünja, magára hagyja a lányt. Végül utóléri őt is a »sors«
büntetése: hajótörést szenved és hulláját éppen akkor halásszák ki a tengerből, amikor Dávid arra sétál.

b) A kezdettől fogva ellenszenves mellékszereplőnek, Heep Uriásnak csalárdsága, aljassága is kibontakozik a II. kötetben. Ebben a szereplőben az író a romlott, hízog és alamuszian alázatoskodó törtetőt mutatja be és ítéli el. Dickensnek a nevelés szerepére vonatkozó felfogására azonban jellemző, hogy Heep Uriás gonoszságát nem valami öröklött jellembeli tulajdonságból származtatja, hanem félreérthetetlenül utal arra, hogy az uralkodó, megtörő és alázatosságot célzó nevelési rendszer formálta őt olyanná, amilyen.

Ritka őszinteséggel buggyan ki Heep Uriás szájából a vallomás (II. kötet, XXXIX. fejezet):

»Az apámat, meg engem a szegények fiúiskolájában neveltek, s az anyám is valami nyilvános jótékonyágú intézetben nevelkedett. Mindhármunkat minél nagyobb alázatosságra neveltek, — emlékezetem szerint más egyébire nem is igen tanítottak bennünket reggeltől estig...«

c) E regény sem kivétel abban, hogy az olvasót megnyugtató igazságszolgáltatással, a főhős boldogulásával végződik. A jók, a nemeslelkűek, Dávid és hozzátartozói boldogok lesznek; az ellenszenves, gonosz szereplők viszont elnyerik büntetésüket.

Gyilkos szatírával mutatja be Dickens a gonoszok elrettentő sorsát: Creakle úr, a tanító, egy fogházi bizottság tagjaként mutatja be Dávidnak »csodálatos«
nevelési rendszerét. A börtönben találkozik az olvasó Heep Uriással és Littimerrel (Steerforth gőgös, nagyképű, embertelen inasával), ahol ezek folytatják vallásosképmutató és »alázatos«
viselkedésüket.

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy e mű I. kötete kétségkívül Dickens leglíraibb, legszemélyesebb jellegű pedagógiai regénye. Líraiságának, önéletrajzi vonásainak megfelelően nagy szerepe van benne az *érzelmi emlékezetnek*, amely különösen közvetlenné teszi a gyermekkori jelenetek báját.

Az érzelmi emlékezetnek a regény líraiságából folyó jellegét sok irodalomtörténész a XX. században félremagyarázza. E vonásokról pl. indokolatlan modernizálással azt állítja Silvere MONOD (i. m. 341. l.), hogy Dickens Marcel Proust előfutárja e tekintetben: a Copperfield-ben is néhol (pl. a Peggotty-ház felidézése) olyanféle szerepet tölt be az emlékezet a tapasztalat színezésében, hogy a benyomások szinte az emlékezet által éneek. A hasonlat sántít, mert Dickens nem pszichológizáló író, mint pl. Proust.

Új korszak kezdődik Dickens működésében és a chartisták leverése, 1848. után. Társadalombírálata élesedik, sötétebb, pesszimistább.

1850-es években Dickensnek két pedagógiai érdekességű nagyregénye jelent meg: AZ ÖRÖKÖSÖK és a NEHÉZ IDŐK.

Az ÖRÖKÖSÖK [18], mely egyesek, pl. Chesterton szerint a legjobb Dickens-regény — többsikúán ábrázolja a nevelés problémáit, magát a nevelést, illetve egyes körülmények nevelőhatását. Három gyermek példája emelkedik ki különösképpen:

a) *Summerson Eszter* törvénytelen gyermek. Rideg és álszent keresztanyjánál nevelődik a kislány, aki minduntalan érezteti vele »társadalmon kívüli« helyzetét, távoltage a játszópajtásoktól, iskolatársaktól. Eszter magányosan nő fel és e nevelés következtében passzív, csendes, szerény, félénk lesz, aki csak babája előtt meri kiönteni a szívét:

»Kedves Régi Babám! Olyan félénk kis jószág voltam, hogy alig mertem kinyitni a számat és sohasem mertem kiönteni a szívemet, senki más előtt. Szinte sírni lenne kedvem, ha eszembe jut, milyen megnyugvás volt mindig hazaérkezésem az aznapi iskolából, felrohanni a lépcsőn a szobámba és így szólni: »Ó, te drága kedves, hűséges babuskám, tudtam, hogy te vársz engem!«, aztán lekuporodni a földre és a karosszéknek támaszkodva elmesélni neki mindent, ami elválásunk óta történt. Mindig megfigyeltem a dolgokat, — nem valami gyors felfogással, ő nem! — csak csendesen szemlélve, ami körülöttem történik és arra gondolva, bárcsak jobban meg tudnék mindent érteni. Semmi esetre sem volt gyors felfogásom. Ha igazán nagyon szeretek valakit, akkor mintha megélnékülne az eszem is. De meglehet, hogy ez is csak hiú képzelődés.«

Sohasem beszéltek neki anyjáról. Sohasem mutatták meg neki az anyja sírját. Még imádkozni se tanították soha más rokonaiért, mint a keresztanyjáért. Sokszor megpróbált beszélgetést kezdeni a töprengéseiről Rachelnéval, a szolgálóval, aki mindig elvitte lefekvéskor a gyermeket. De ez csak annyit mondott ilyenkor: »Jó éjszakát, Eszter!« és kiment, magára hagyta.

Iskolás korában is magános maradt. A szomszéd iskolában, ahova járt, hét osztálytársnője is volt, mindnyájan bizalmasan a kis Summerson Eszternek hívták. Nem ismerte azonban egyik társnőjének a családját sem. Igaz, hogy ők idősebbek voltak Eszternél és amint a rendkívül szerény, szinte önmarcangoló kislány megjegyezte, mind okosabb volt nála, de nem ez volt a főok, amiért nem kerülhetett velük közelebbi barátságba. Mindjárt az iskolaév elején szívesen fogadták társai, egyikük az első héten meg is hívta vendégségbe. Ekkor azonban a lelketlen, rideg keresztanya közbelépett: egy kimért hangú levélben lemondta a meghívást Eszter nevében, és attól kezdve a kislány nem is ment el sehova.

A rideg keresztanya Eszter törvénytelen származása miatt zárta el valósággal a kislányt a társaságtól, ezzel az ostoba és embertelen »nevelési elvével« pedig mérhetetlen kárt okozott a kislány közösségi fejlődésének.

Az *alázatosságra* nevelés volt Eszter keresztanyjának legfontosabb vezércsillaga, elve:

»Alázat, engedelmesség, önmegtagadás és szorgalmas munka, csak evvel lehet felkészülni egy ilyen megbélyegzett (!) életre. Te más vagy, mint a többi gyerek,

Eszter, mert te nem a közönséges eredendő bűnben születél, mint ők. Te nem tartozol közéjük.« Ime, a rideg, konzervatív pedagógia jellegzetes tétele, mely a szülők »bűnéért« a szegény, ártatlan »törvénytelen« gyermeket is büntetni akarja.

b) Egészen más jellemű a gögös, gazdag lány, Smallweed Judit. Ő is magányosan, játék nélkül, örömtelenül nő fel. De körülményei folytán korán kifejlődik nála a durva, parancsolgató modor, a rideg önzés. Szívtelenül, ridegen hajszojja a szegény kis szolgálólányt, a kis Charley-t:

»Mit dolgozol most?« — kérdi Judit, feléje kapva, mint egy igazi, gonosz vén boszorkány.

»A hátsó szobát takarítom az emeleten, kisasszony« — válaszolja Charley.

»Legyen gondod rá, hogy alaposan csináld és ne lopd az időt. Nálam nem lehet ácsorogni. Iparkodjál! No eredj!« — kiáltja Judit, toppantva egyet a lábával. — »Felcannyt se értek ti lányok, mint amennyi baj van veletek.« (XXI. fejezet.)

A két lány közti jellembeli különbség szépen érződik akkor, amikor Eszter őszinte szeretettel, gondossággal tanítgatja, neveli a kis Charleyt:

»Alig néhány napja, hogy megint otthon voltunk, amikor egy este felmentem a szobámba, hogy Charley válla fölött bepillantsak a leckeüzetbe, miként boldogul. Charley számára keserves mesterség volt az írás, sehogyan sem tudott bánni a tollal, ahányat a kezébe vett, mindegyik megbokrosodott, rögtön nekivágott a rossz iránynak, girbe-görbe kanyargással, aztán megtorpant, fröcskölt, oldalt farolt, mint egy megnyergelt szamar. Roppant furcsa volt látni, milyen öreg betűket ró Charley fiatal keze, — ráncos, reszkető, töpörödött betűket, a dundi gyerek-kéz. Pedig más dologban módfelett ügyesnek bizonyult Charley, olyan fürge kis ujjai voltak, hogy alig győztem nézni.

— Jól van, Charley, — mondtam, belenézve egy sornyi O betűbe, melyek közt képviselve volt a háromszögletű, négyszögletű, körtealakú és mindenféle fajtájú elnyomorítása az O betűnek, — haladunk, haladunk. Csak ha még sikerülne kerekre formálni, már tökéletes is lenne, Charley.

Kanyarítottam neki egy O betűt, aztán Charley is kanyarított egyet, de az övét nem akarta rendesen leírni a tolla, hanem egy hurkot csinált belőle.

— Annyi baj legyen, Charley. Fog ez menni nemsokára.« (XXI. fejezet.)

c) Az uralkodóosztály gyermekeivel ellentétképpen bemutatja a regény egy epizódfigurájában az elhagyatott, *árva proletárgyerek*, *Jo sorsát is*.

Ez a nyílt, élesszemű proletárfiú ide-oda hányódik, bolyong céltalanul:

»— Mikor jött Londonból? — kérdeztem.

— Tegnap jöttem Londonból — mondta a fiú, önmagához beszélve, megint lázasan kipirulva. — Megyek valahova.

— Hová megy? — kérdeztem az asszonytól.

— Valahová — ismételte a fiú hangosabban. — Mindig csak megyek, csak megyek, többet, mint valaha életemben, és minden csak les engem, csak kerget engem. Leselkednek és hajszojnak mind, reggeltől-estig, föl se kelek, le se fekszem. Most elmegyek valahova.« (XXXI. fejezet.)

A gondozók és különböző nevelőszülők, mindazok, akikhez elvetődik, vagy akikkel kapcsolatba kerül, csak kihasználják munkáját, nem tanítják semmire, senki sem gondol a művelésére. Az álszent polgárok még arra sem tartják érdemesnek, hogy imádkozni megtanítsák, mint az egy párbeszédéből kiderül:

»Semmit se tudok. Mr. Snagsby-éknél egyszer imádkozott valamit Mr. Chadband, azt hallottam, de az olyan volt, mintha nem énnekem beszélne, hanem magának. Sokat imádkozott, de nem bírtam én kivenni abból semmit. Máskor meg más urak jöttek Tom-al-Alongé's-ba imádkozni; de azok többnyire azt mondták, hogy az előbbieket nem jól imádkozták és az is mind olyan volt, mintha magukról beszélnének, nem énnekem, vagy mintha csak a többieket szidnák, nem hozzánk beszélnének. Nem értettük mi azt sose. Nem tudtam én sose, mire való az egész.« XLVII. fejezet.)

A bolyongásokba és nélkülözésbe belebetegszik és meghal. Megrázó a proletárfiú halál-jelenetének leírása. Az előzőekben többször szó esett már arról, hogy Dickens egy-egy gyermekhóse meghal. Meghalt a kis Dombey, meghalt a kis Nell is. De ilyen mély felháborodással, ilyen vádló élességgel, ilyen megrendítő szépséggel eddig sehol sem írta még le Dickens a gyermekszereplő halálát, mint ezét, az elhagyatott proletárfiút. Jo-t halálos ágyán tanítják meg imádkozni és ima közben hal meg.

»Felragyog a világosság a hosszú, sötét éjszakára. Meghalt.

Igen, meghalt. Felsőges Urak. Meghalt, tisztelt Karok és Rendek, nemes Lordok és Urak. Meghalt, Nagytiszteletű Urak, meghalt, igazhitű és hamishitű, minden rendű és rangú Főtisztelendő urak. Meghalt, emberek, halljátok mindnyájan, akik úgy jöttetek a világra, isteni részvétellel a szívetekben. Így halnak ők meg körülöttünk, minden áldott nap, minden áldott éjszaka.« (XLVII. fejezet.)

Az olvasó kiérzi a szavakból a vádat: ennek a proletárfiúnak is az embertelen társadalmi és nevelési rendszer okozta a halálát.

Amint arra IVASEVA rámutatott, a NEHÉZ IDŐK (1854.) c. regényében Dickens közvetlenebbül és élesebben ábrázolta sok tekintetben a kapitalista rendszert, mint másutt. Ezért közvetlenebb és teljesebb a regény társadalom- és nevelési kritikája is.

Érdekes megemlíteni, hogy — bár más okból —, de voltak polgári gondolkodók közt is, akik ezt tartották Dickens legjobb alkotásának. (Pl. Ruskin, Lanvis.)

Pedagógiai szempontból a regény fő mondanivalója: a polgári szűklátókörű empirista-pozitívista nevelés, az egyoldalú intellektualizmus bírálata.

A regény I. és II. fejezetében Gradgrind Tamás gyáros iskolájába visz el az író. A gyáros közvetlenül is kifejti pedagógiai elveit, utasításait a tanító számára:

»Jól értsen meg, *tényeket* kívánok. Ne tanítsa ezeket a fiúkat és lányokat semmi egyébire, csak tényekre. Az életben csupán tényekre van szükség. Egyebet ne ültessen és minden egyebet irtson ki. Gondolkozó állatoknak (!) a lelkét csupán a tények alapján *idomíthatja* (!), semmi egyébnek sem vehetik hasznát soha.«

Szemléletesen, konkrét témával kapcsolatban is bemutatja a gyáros alapelvei érvényesítését. Megkérdezi a gyermekeket: Kitapétáznátok egy szobát lovakat ábrázoló képekkel? — Majd: Tennének-e virágot ábrázoló szőnyeget a padlóra?

Mindkét kérdéssel kapcsolatban rávezeti a gyermekeket arra, hogy a válasz csak tagadó lehet. Nem tapétázhatjuk ki lovas-ábrákkal a szobát, mert a lovak nem kerülhetnek a falra, ez lehetetlen, érthetetlen.

Hasonlóképpen, virágot nem tartunk a padlón, ezért a szőnyeg sem lehet virágos mintájú.

Az empirikus alapelvek ilyen abszurdításba menő, ironikus bemutatása után az író ezt mondatja Gradgrind-del:

»Mindenben tények irányítása szerint kell igazodnotok. Reméljük, hogy nem-sokára lesz egy ténybizottságunk... akik kényszeríteni fogják a népet, hogy a tényeknek, — semmi egyébnek, csakis a tényeknek a népe legyen. Azt a szót, hogy *képzeldés*, ki kell irtanotok a világból.« (i. m. 9. l.)

Ezekből a túlzott és egyoldalú empirikus elvekből logikusan következik, hogy »az értelem az egyetlen képesség, amellyel a nevelésnek foglalkoznia kell«. (i. m. IV. fejezet, 21. l.)

A tények ilyen egyoldalú és szinte a nevetségig vitt, torz kultuszával átítatva neveli Gradgrind saját gyermekeit. Ezzel próbálja nevelni az örökbefogadott szegény cirkuszoslányt, Cilit is. Az éleseszű szegény lány talpraesett válaszából a mai olvasó jól kiérzi, hogy ez a ténykultusz milyen belső ellentmondásokat rejt magában a kapitalizmus nevelési rendszerében. Akadhatnak helyzetek, mikor nem célszerű következetesen a tényeket feszegetni...

Cilinek az »állam« fogalmát akarják megmagyarázni. Az államot a tanteremhez hasonlítják. Az állam vagyona 50 millió, tehát mintha 50 millió lenne a tanteremben. Vagyonos-e az állam? — kérdi a tanító.

Cili meglepő éles ésszel válaszol: ezt nem tudhatja addig, amíg nem tudja, *kié a vagyon*. Akik éhenhalnak, azoknak mindegy, mennyi jut a többieknek (!)« (I. m. IX. fejezet, 64. l.)

Mi lesz ennek a feltétlenül jónak, üdvözítőnek tartott tényekre nevelésnek az eredménye?

Az alapelv nagy túlterheltségre vezet. Cili nem ér el eredményt.

Ezt az eredménytelenséget Gradgrind könnyedén áthárítja Cili régebbi, kedvezőtlen életkörülményeinek hatására, arra, hogy későn kezdett vele kísérletezni. (i. m. XIV. fejezet, 101. l.)

Káros hatású volt viszont ez a nevelési alapelv Gradgrind saját leányára, Lujzára és fiára is. Egyéni életükben is boldogtalanokká lesznek.

Az empirikus-értelmi elv által sugallt megfontolás alapján Gradgrind rábeszéli lányát, hogy menjen feleségül barátjához, a lányánál jóval idősebb Bounderbyhez. A házasság rosszul sikerül, Lujza majdnem megcsalja férjét. Boldogtalanságra vezetett a sivár, pusztító tényekre építő empirikus nevelés. Ezt Lujza nyíltan fel is rója apjának: »Hol vannak lelkem bájai? Hol vannak szívem érzései?« — fakad ki. (II. kötet, 12. fejezet, 239. l.) »... A te filozófiád és nevelési rendszered nem fog megmenteni« — kiáltja oda a szerencsétlen lány apjának. (uo. 243. l.)

Gradgrind fia pedig elzúllik, cinikus bűnözővé lesz e nevelés hatásaként.

A regény hősei, Lujza és Cili végül le is vonják a gyakorlati tanulságokat a maguk számára:

Lujza szeretettel őrzi a gyermekeit és ügyel arra, hogy »lelküknek éppúgy meg legyen a gyermekkor, mint a testüknek, mert ez a legszebb dolog és oly drága kincs... amely megáldja a bölcseset is.« (i. m. III. kötet, 9. fejezet, 327. l.)

Cili tud minden gyermekmesét, történetet és gyermeki életét is a *képzelet* bájaival és gyönyörűségeivel ékesíti, amely nélkül elhervad a gyermeki szív.

Tanulságként tehát az *érzelem és képzelet nevelésének fontossága* vonható le a regényből. Ezzel az író a korai kapitalizmus egyik nevelési irányzatát vette igen mély meggyőző erővel bíráló alá. Kimutatja az egyoldalú empirizmus káros hatását, ellentmondásait.

Ma már természetesen tudjuk, hogy a javasolt »ellenméreg« — a szentimentális, romantikus nevelés — sem vezethet jóra. [17].

*

Az 1850-es éveknek pedagógiai szempontból jelentős regénye az »Örökösök« és a »Nehéz idők« után a »KIS DORRIT«. A regény címszereplője az adósok börtönében született kislány, a kis Dorrit. Az ő élet-sorsát beszéli el, sok szegénységen és viszontagságon keresztül, a boldog házasság révéig.

Természeteszerű, hogy a kislány gyermekkorra csak szomorú és elzárt lehetett az adósok börtönében, ahová atyja adósságai miatt került és ahonnan csak húsz év múlva szabadult ki. Még nagyon kicsi volt, mikor tudatára ébredt annak, hogy apja fogoly, nem léphet ki az utcára és »hogyan nem mindenkinek szokása szűk udvarokban élni, amelyeket vasszögekkel élezett magas falak fognak körül«. (i. m. VII. fejezet, 84. l.) Nagyon kis korában voltak tehát már bizonyos társadalmi élményei, gyermeki felfedezései, bár az adósok börtönének öreg kapusa, aki néha sétálni, kirándulni vitte, gondosan kikerülte a társadalmi, politikai, teológiai témákat és ilyenek feszegetése helyett inkább a cukros kétszersültre terelte a szót. Nyolc éves korában édesanyja meghalt és ettől kezdve fokozatosan ő lépett elő atyja és a család gondozójának. Maga az író sem kísérli megmagyarázni, hogy az állandóan nyomorúságban élő, vézna, hallgatag kislány hogyan rendelkezett a család gondozásához szükséges fizikai és lelki erővel: bizonyos *ihlet* tette őt olyan lényé, aki gondját viselte a többieknek és dolgozott helyettük. Tizenhárom éves korában megtanult olvasni és számadást vezetni, eljárógatott az esti iskolába, majd varrni tanult.

Mint házivarrónőt fedezte őt fel egy nemeslelkű fiatalember, Clennam Artur. Jómódú kereskedőszülei azonban őt is durva erőszakkal nevelték, meglörték, egy célhoz, az üzlethez akarták láncolni, akarata ellenére. Nem csoda, ha e nevelés hatására így fakadt ki a fiatalember:

»Akarjak, célt tűzzek ki magam elé, reméljek? Mind e fény kilobban, mielőtt ezeket a szavakat csak hallottam volna is.« Majd később: »... megalázott szívemben tátongó üresség mindenütt — ez volt az én gyermekségem.« (i. m. II. fejezet, 25—26. l.)

Az otthoni rideg légkör, a vaskalapos vallásosság még a vasárnapi szórakozást is elrontotta. Csak szomorú, álmos, hosszú és dacos vasárnapokra tudott visszaemlékezni egész gyermek- és ifjúkorából. (III. fejezet, 37. l.)

A kis Dorrit nagyon szegény volt, Clennam Artur viszont jómódú,

de mindketten egy sivár és örömtelen, fájdalmas gyermekkor emlékét hordozták. Talán ez a közös sors és mindkettőjük szentimentális hajlama hozta őket közel egymáshoz. Sok viszontagság után Artur kiszabadítja kis Dorrit apját az adósok börtönéből. Sok anyagi és egyéb viszontagság után a regény Artur és a kis Dorrit házasságával végződik.

A jól sikerült részletek, a bürokrácia maró leleplezése (X. fejezet a huza-vona hivatalról) ellenére a regény sok tekintetben kevésbé reális, szentimentalizmusa ma már különösen valószínűtlen. Maga a főszereplő jellemrajza is elmosódott, valószínűtlen; testi gyengeség, féltékenység, passzivitás, alacsony műveltség szinte hihetetlen, hogyan férhet össze a kis Dorrit szinte bámulatos szorgalmával, céltudatosságával, energiájával. Maga Dickens is csak valami »ihlet«-tel próbálta ezt a valószínűtlenséget megmagyarázni. Talán más regényeinél is sötétebb árnyként vonul végig a könyvön a kapitalizmus kegyetlen szabad versenye, a válságok. Eppen ezért a boldog befejezés itt még inkább törés, mint az előző regényekben. Az író érzékelteti is az esküvői jelenetben, hogy a világ sora és az emberek nem változnak, mintha ezekkel a sorokkal azt bizonygatná, hogy legfeljebb egyéni boldogsághoz lehet eljutni, de ez lényegében nem változtat sem az embereken, sem a világ során. A kis Dorrit és férje az esküvő után lemennek a lépcsőn. »Lementek csendesen a lármás utcákba, elválhatatlanul és üdvözülten; és amint odasiettek a lármások és kapzsiak, a követelőzők és az önfejük és a hiúak, lökdösődve, agyarkodva, s lármát csapva, úgy, mint rendesen« — ezek a regény jellemző és mélyértelmű végszavai.

A regényben egyébként nem játszik olyan fontos, kiemelkedő szerepet a gyermek fejlődése és nevelése, mint pl. a Copperfield Dávidban és a Dombey és fiá-ban, bár van néhány élesen megfigyelt pedagógiai helyzet, tömören, érett ítéllettel meglátott pedagógiai következtetés, amint ezekre már utaltunk. A kispolgári sorból proletársorba került kis Dorrit és a gazdag Clennam egyaránt sivár, örömtelen gyermekkorában azonban nem az egyetlen pedagógiailag jelentős alakja a regénynek. Ott van a jómódú »praktikus« emberek üde és gömbölyded állacskájú lánya, Pet. Elkényeztetett gyermek, és volt lényében valami bátortalan-ság, valami függésérzet — jellemzi néhány szóval a kényeztetés tipikus hatását az író. (II. fejezet, 20. l.) Szülei a lelencházból szolgálólányt vesznek melléje, aki szenvedélyesen gyűlöli a gondtalan, elkényeztetett kis úrnőjét, mert érzi azt, hogy őt semmibe veszik, ő csak szolgáló és játékszer.

A megtörő, az elhanyagoló és a kényeztető nevelésnek változatos eseteivel találkozhatunk tehát ebben a regényben is. És itt is, minden nevelési hiba mellett, a főhősök jól boldogulnak, akárcsak a többi Dickens-regényben.

Utolsó nagy, pedagógiailag fontos regénye sok tekintetben még sötétebb színeket mutat. Lehet, hogy itt részben az 1857. évi gazdasági válság és Dickens egyéni, családi problémái is tükröződnek.

1860-ban jelent meg Dickens pedagógiai szempontból utolsó nagy-jelentőségű regénye, a NAGY VÁRAKOZÁSOK.

Maurois szerint [18] itt ismét a régi Dickenst találjuk meg.

Valóban, sok a külsőlegesen hasonlóság a Twist Olivér, a Copperfield Dávid és a Nagy várakozások között. Ez a regény is egy kisfiú felnövekedésének, »emberréválásának« története. Mégis, ezen a hasonlóságon túlmenően, elnagyolt lenne ezt a könyvet egykaptafára kényszeríteni

az előzőkkel, mert el nem hanyagolható eltéréseket, különbségeket mutat. A regény tanulsága — amint arra a cím is bizonyos fokig utal — Yolland Artur [19] találó, rövid összefoglalásában úgy sűrithető, hogy *a saját munka, szorgalom, többet ér, mint az örökség.* (»A nagy várakozások.«) A derék ember örökség nélkül és »a nagy várakozások« meg-hiusulta után is, saját erejéből is, boldogul.

Ez a rövid és első olvasásra is kiolvasható tanulság azonban még a felszínes moralizálás talaján mozog és ahhoz, hogy irodalompedagógiaileg jellemezzük, értékeljük a regényt, Dickens realizmusának alakulását kell figyelembe vennünk, amint ez ebben a regényben tükröződik.

Ezt annál is inkább hasznos megtenni, mivel a polgári irodalom-történetírás e szempontból elhanyagolta Dickens e regényét. Némelykor ködösítve, misztifikálva olyanféle megállapítással is találkozunk, mint pl. Szerb Antalnál, aki szerint e regényben érvényesül legjobban »a dickensi iszony«.

Pip-nek, a kis árvagyereknék (eredeti nevén: Philipp Pirrip) a történetét ismerjük meg a regényből.

A szegény Pipnek sógora házában nehéz sora volt, mert saját nővére igen ridegen, kegyetlenül bánik vele. A nővér türelmetlen, még a gyermek kérdései is bosszantják.

»Ne kérdezz annyit, és nem fogsz hazugságokat hallani!« — buggyan ki a nővér szájából a találó, keserű valóság. (i. m. II. fejezet.) Majd így félemlíti meg a kisleányt: »A rabok mind úgy kerültek a börtönbe, úgy kezdték, hogy sokat kérdeztek!« A rideg nővér azt vallja, hogy a gyermek természetétől bűnre hajló. (IV. fejezet.)

Veri a gyermeket, idegesen, szeretetlenül kezeli.

Pip gyermekkorában szintén játék nélkül, örömtelenül, magányosan telik el, akárcsak Dickens többi gyermekhőséé. Egyetlen vigasztalást a kisleány számára sógorának, Joe-nak szeretete, jó bánásmódja nyújtja.

Ezzel a nevelési helyzettel kapcsolatban feltűnő Dickens realizmusának bizonyos mélyülése: Pip-et saját nővére neveli kegyetlenül, míg az előző hősöket általában idegenek, vagy mostohák nevelték embertelenül, szeretet nélkül. Mintha Dickens itt a családi nevelésre, egyáltalán a rokonságra vonatkozóan bizonyos *szenimentális illuzióktól szabadított volna ki magát.*

Sógorától egy gazdag nénihez, Miss Havisham-hez kerül afféle társalkodó-szórakoztató kisleánynak. Itt ismerkedik meg a néni örökbe-fogadott leányával, a hideg, szívtelen, büszke Estellával. Beleszeret, de a lány nem viszonzozza érzelmeit.

A regény romantikus-jellemző helyzetben kezdődik: Pip, a temetőben ábrándozik, amikor egy szökött rab megfogja, megfélemlíti a gyermeket, ételért küldi. Pip segíti a fegyencet.

Egyszer csak szerencse éri Pipet: egy ismeretlen ember taníttatására pénzt küld és az ismeretlen jótevő (akiről később kiderül, hogy azonos a regény elején szerepelt szökött rabbal, Magwitch-sal) úriembert akar a kisleányból neveltetni. Pip ezután úgy élhet, mint akire nagy örökség — (nagy várakozások) — van kilátásban.

Az örökség reménye azonban később szétfoszlik. Jótevője, Magwitch hazatér, szökéséért elfogják, vagyona is elvesz. Pip is tönkremegy és sógora — akit pedig gazdagsága idején elkerült — menti meg az adósok börtönétől.

Pip kivándorol, szorgalmas munkával egzisztenciát teremt, vagyont szerez, 11 évi távollét után visszatér, meglátogatja a szívtelen Estellát, aki a sok sorscsapás alatt megváltozott.

»A szenvedés iskoláján mentem keresztül és ott megtanultam, mi volt az ön szíve. Meghajtottak és letörtek, de remélem, meg is javítottak.« (59. fejezet) — mondja Estella.

Az esti köd felszálltával, csendes rezignációval végződik a regény:

(Az eredetileg tervezett pesszimista befejezést Dickens Lord Lytton tanácsára optimistábbá változtatta, bár a szöveg nem utal arra, hogy Estella és Pip egymáséi lesznek.)

Kétségtelen, hogy a regényben vannak kiábrándult, *dezilluzionista* elemek is. Sok benne a rideg, embertelen szereplő. Magát Pipet is megrontja jellembelileg a nagy örökség reménye: régi környezetét, még Joe-t is elkerüli. (29. fejezet.)

Positív alak Joe sógor, az egyszerű kovácmester és Magwitch, a szökött rab. Már a pozitív alakok társadalmi helyzete is több társadalombíráló elemet rejt magában.

Dickensnek ez a pénz- és uzsoraellenessége bizonyos, sok esetben romantikus antikapitalista hajlamokra, tendenciára enged következtetni.

A gazdag néni és Estella ridegek, szívtelenek. Ugyanabból az emberfajtából valók lényegileg, amelynek egyik tipikus példánya Gradgrind gyáros volt. A kapitalista viszonyok ridegsége, szívtelensége tükröződik ezekben a negatív alakokban.

A társadalmi bírálat abban is megmutatkozik, hogy az olvasó igazságtalannak véli Magwitch üldözését azután, hogy már hosszú ideje élt távol, külföldön, becsületes emberként. Itt az író az igazságszolgáltatás belső ridegségét, a rehabilitáció hiányát érezteti az olvasóval.

A regény végén az Estella által kimondott végső tanulság az, hogy a szenvedés iskolája megedzi és megjavítja az embereket, szintén bizonyos romantikus, antikapitalista vonást mutat. Ugyanakkor törés ebben az elvben az, hogy minden ellentmondás, szívtelenség, ridegség és szenvedés ellenére optimista tud maradni. Ez a vonás ha magában rejtje is a kapitalista viszonyok valamilyen bírálatát, mégis korlátja a szenvedés dicsőítése. [20].

Összefoglalva: A mű több szempontból mélyebb társadalmi ábrázolást és bírálatot mutat, különösen a *Twist* Olivérhez és *Copperfield* Dávidhoz képest. A romantikus, felszínes megoldás itt elmarad, sőt ellenkezőleg, Pip nagy várakozásai szertefoszlanak. Ő azonban ennek ellenére, boldogul.

Ennek a képnek a megformálásában is Dickens koncessziót tett a kispolgári olvasóközönségnek, amely nehezen viseli el a szomorú, vagy tragikus véget. Egyes dezilluzionista elemek és az egész művön eluralkodó ridegség és hidegség, a humor fogvatkozása is bizonyos mértékig a realizmus elmélyüléséből következik.

II.

Az előzőkben Dickens regényeinek rövid elemzése során illusztráltuk, mennyire vonzóan és reálisan tudta a nagy író az olvasó elé varázsolni a gyermekszereplőket. Igaza van VÁRNAI Sándornak: e regények gyermekszereplői olvasáskor ismerőseinkké lesznek, »megannyi régi ismerős, akiknek szinte eltaláljuk gondolatait, ellessük vágyait«. Valósággal szívünkbe férkőznek ezek a dickensi gyermekek. (Várnai Sándor idézett cikke.)

Nagyszerű egyénítő és tipizáló művészetével el tudja érni Dickens, hogy a gyermekekre jellemző tulajdonságokkal együtt egyéni jellemvonásaikat is megrajzolja: így pl. Pip a magkereskedő Pumblechoke-ot a világ legboldogabb emberének tartja, merthogy annyi kis fiókja van boltjában; ugyanakkor viszont egész más jellemű a hűvös, gögös Estella. Joggal mondhatja Várnai Sándor, hogy ezek a gyermekalakok biztos studiumon alapulnak, sőt még mellékalakjai is élnek. (Pl. az uzorás Quilp fia.) Igaz, hogy néhány esetben a lányokat halványabb színekkel festi, mint a fiúkat —, de vannak nagyszerűen jellemzett lányszereplői is. (Pl. Summerson Eszter az Örökösök-ben.)

Természetes, hogy Dickens, a gyermekélet kiváló ismerője, emlékezetes módon mutatja be a barátságokat, azok keletkezését, melegségét is. Copperfield Dávid bámulata és barátsága Steerforth iránt »a legjobb gyermektanulmány, amelyet valaha írtak«. (Várnai Sándor idézett cikke.)

E jellemzett gyermeklélektani szempontokat régebbi monográfiák, így Várnaié is, megemlégték. Vannak azonban Várnainak nem reális, hibás megállapításai is. Pl. azt állítja, hogy Blimber iskolájában még a kis Dombey Pál is egész emberré válik. (id. cikk 37. l.) Ez tévedés, — hiszen éppen a túleröltetés, a gyorsfejlesztő módszer idegkimerültté, beteggé teszi a kis Dombeyt, és gyenge szervezetén úrrá lesz a tüdőbaj, ebben hal meg. Tehát éppen ellenkezőleg: Pált *beteggé teszik* Blimberék iskolájában.

Ahhoz, hogy problémánkra, a nevelés társadalmi funkciójának dickensi ábrázolására, választ keressünk, nem elég csupán az egyes regények elemzését, az abból adódott tanulságokat egyszerűen összefoglalni, előbb még arra a problémára kell választ keresnünk, *hogy honnan származtak, milyen jellegűek voltak Dickens élményforrásai?*

A nagy dickensi regényekben feldolgozott és tükröződő élményanyag elsősorban az író társadalmi élményeiből, osztályhelyzetéből, az őt körülvevő társadalmi valóságból származott. Tanulmányunk elején szoltunk arról, hogy Dickens kishivatalnoki-kispolgári származású volt. Ebből a tényből fakadóan azonban vulgáris leegyszerűsítés lenne műveit egyszerűen a kispolgárság irodalmi megnyilvánulásának, a kispolgárság érdekei képviselőjének nyilvánítani, — amint azt néhány polgári irodalomszociológiai munka tette.

Ilyen irodalomszociológiai szempontokat Dickens-el kapcsolatban elsőnek TAINÉ (1856—64.) vetett fel. GISSING (1898.) szerint is Dickens tipikus viktoriánus, CAZAMIAN (1903.) és BARDOUX (1906.) egyszerűen a középosztály alsó rétegének képviselőjét látták benne. COR (1928.) ebből a tényből negatív esztétikai

értékelésre is eljut; szerinte Dickens realizmusa alacsony, a vulgáris határán áll. Az ilyen vulgáris polgári irodalmi-szociológizálást joggal bírálta IVASEVA idézett munkájában, mikor rámutat arra is, hogy ezek a kritikusok nem látták az angol osztályharcot a maga konkrétségében, ezért szűkítik le a nagy népi-nemzeti író Dickenst a kispolgárság szószólójává, képviselőjévé; ezzel elhomályosítják Dickens kritikai realista erejét, jelentőségét.

Vannak ezzel ellentétes előjellel, olyan értékelések is, amelyek figyelmen kívül hagyják Dickens töréseit, fogyatékoságait, és radikálisnak, csaknem kommunistának állítják őt be. Így JACKSON (*The progress of a Radical*. — London, 1937. című művében.)

Ha reálisan, a 19. század közepének angol gazdasági, politikai és kulturális viszonyainak mérlegére helyezük Dickens művét, aligha lehet őt szűkkörűen csak a kispolgárság tipikus képviselőjének tekinteni. Művészetének, kritikájának sok vonása túlmutat a kispolgárság szűk keretein, egyetemes népi-nemzeti íróvá avatják őt, aki a dolgozó tömegek jobb életkörülményeiért, és a jobb nevelésért is küzdött. Persze, realista szemléletében, kritikájában is vannak megtorpanások, sőt törések, amint nem egy regényénél az előzőkben többször rá is mutattunk.

Nyilvánvaló, hogy az író osztályhelyzetéből származó és társadalmi álláspontjától motivált élményei — *egyéni élmények*. Ez az egyéni jelleg erősen kifejezésre jut Dickensnél abban is, hogy némelyik regényét — különösen a *Copperfield Dávidot* — valósággal egyéni gyermekkori, ifjúkori élményanyagának szövedékéből szötte. Ezért tekinthetjük szinte »önéletrajzi regénynek«. De bizonyosfokú önéletrajzi jelleg több művében erősen előtérbe került. (Pl. *Twist Olivér*, a *Chuzzlewit Márton amerikai útja*, stb.)

Abból a természetes tényből, hogy az író egyéni élményeit messzemenően felhasználja művészetében, a polgári írók, esszéisták sok esetben bizonyos szenzációhajhászással is — a merőben egyéni, családi, szerelmi intimitások nyomozásába kezdenek. Nyilvánvaló, hogy az ilyen individualista szemlélet a mű társadalmi motívációját, hatását háttérbe szorítja. Ilyenféle törekvések alapján kutatták Dickens »magánéletét« is. (Pl. R. Strauss, E. Wagenknecht, H. Kingsmill az 1920—30-as években.) Sőt, külön könyvet is írtak Dickens és feleségéről (Stonehouse, 1930.), valamint az öregedő Dickensnek a 18 éves színésznővel, Ellen Ternan-nal folytatott viszonyáról. (Una Pope Hennessy könyve.)

Irodalompedagógiai szempontból is megemlítendőek azok a törekvések, amelyek »egyéni« élményeit szinte elszakítva az élmények társadalmi motívációjától szemlélik. Így a már idézett ZWEIG is Dickens fiatalkori, gyermekkori élményeiről szinte időtlen, társadalmonkívüli aspektusban szólt. Jóval később, 1946-ban pedig LEMONNIER [21] ellentétet lát Dickens személyes élményei, életének két mozgóereje: a szexualitás és a félelem közt; szerinte ez a két alapvető mozgóerő (?) műveiben nem nyilvánvalóan, hanem leplezetten mutatkozik csak meg.

Az »egyéni« élmények individualista-szubjektivista kiemelése a társadalmi motíváció elhomályosításával — a polgári irodalomtörténet egyik jellegzetes tendenciája. Ez a tendencia mutatkozik meg az 1940-es években, mikor némely szerző *pszichoanalitikus* szempontokat érvényesít Dickens-el kapcsolatban.

Így pl. E. WILSON (»Dickens and the two Scrooges« 1941.) Dickensnek az abnormalis felé való hajlását (!) igyekszik bemutatni, egyes alakjainak betegességét elemezve.

Yard WENGER freudista szempontokat érvényesít (1947.) H. HOUSE 1947-ben mélylélektani alapon a gyermekhősök viselkedését az adleri alacsonyabbrendűségi érzéshől, a patológikus önszeretettel magyarázza. George ORWELL (Critical Essays, London, Secker, 1946.) egyenesen a *pszichoanalízis előfutárját* (!) látja Dickensben. Rosa Därtle esetében (a Copperfield Dávid című műben) a tudattalan sexualitás megnyilvánulását véli felfedezni. A Nickleby Miklós-ba pedig szadizmust és incesztus-problémát magyaráz bele. Dickens »patológikus« vonásait egyébként J. OEHLBAUM (»Das pathologische Element bei Ch. Dickens.« Zürich, 1944. — J. Kürzi) gyűjtötte szorgalmasan egybe.

Az említett pszichoanalitikus magyarázatok jellegzetes individualista felfogásukkal háttérbe szorítják tehát Dickens élményeinek társadalmi motivációját, realista kritikai szemléletének társadalmi alapjait és következtetéseit. Elfelejtkeznek arról, hogy e regények nem pusztán *általában és időtlenül a »gyermek«* sorsát, fejlődését, szenvedéseit jelenítik meg, hanem nagyon is konkrét társadalmi viszonyok, a múlt század közepének angol viszonyai képezik az ábrázolás alapját. A pszichoanalitikus bírálók jellegzetesen *történetietlenül* magyarázzák a Dickens-regényeket, mikor a XX. századi polgárság bizonyos lelki problémáit, a XX. századi mélylélektani irányzatok megállapításait szinte visszavetítik a múlt századba.

Említésre érdemes, hogy az újabb dickensológia többnyire eklektikusan használja fel a különböző mélylélektani és egyéb, modern gyermeklélektani irányzatok megállapításait Dickens műveinek elemzésében. Így pl. Silvére MONOD már idézett, 1953-ban megjelent művében. [22]. E monográfia (I. rész, 3. fejezetében) »a gyermekkor megörökítése« címmel foglalkozik Dickens gyermekkorának a későbbi művekben megjelent tükröződésével. A gyermekkor »mágikus jelenetei« nek, az álmodozásnak jelentőségét emeli ki. Szinte megrója Dickent, hogy nem tudta megérteni a »gyermekkor kemény leckéjét«. (i. m. 14. l.) Nem látja e gyermekkori élmények társadalmi okait, meghatározottságát; az inasévekkel kapcsolatban Dickens »szenvedélyes és kissé beteges« vonzódását, kapcsolatát látja ezekhez a fájdalmas emlékekhez.

*

A fentiek előrebocsátása után rátérhetünk fő kérdésünkre:

Milyen a nevelés társadalmi szerepe, funkciója Dickens regényeiben?

A regények többségében a rossz nevelés változatos eseteivel, a nevelési hibák széles skálájával találkozhatunk. Talán Strong doktor humanus, gyermekszerető iskolája a Copperfield Dávidban az egyetlen nagy, jelentős kivételével.

Az esetek többségében a nevelés a gyermekek *megtörésére* irányul (pl. Twist Olivér, Squeers iskolája a Nickleby Miklós-ban, Murdston és Creakle »módszere« Copperfield-ben, stb.). Ennek az alázatosságra nevelésnek, megtörtésnek sok útja-módja közé tartozik a *túlterhelés* is. (Blimber iskolája a Dombey-ben.) A *képmutatás* (Pecksniff a Chuzzlewit Mártonban) és a *ridegség* (Gradgrind gyáros »ténykultusza« a Nehéz idők-ben) is a korabeli angol nevelés joggal bíralt negatívumai közé tartozik.

A rossz nevelés eredménye, hogy a gyermekkor korántsem idillikus, gondtalan, boldog gyermeköltő a Dickens-regényekben.

A gyermekszereplők évekig érzik a kínzó emlékek fájdalmas súlyát

és nem véletlen, hogy sokszor szökésben, bolyongásban próbálnak kiutat keresni nyomasztó helyzetükből. (Pl. *Twist Olivér*, *Copperfield* szökése, *Nickleby* otthagya *Squeerst*, a kis *Nell* bolyongása nagyapjával együtt, *Jo* csavargása.)

Néhol a bolyongás helyett az ábrándokba, álmodozásba meneküléssel találkozunk. (pl. *Dombey Pál*, *Pip*, stb.)

Ha ennyire rossz a kor nevelése, szinte önkénytelenül felmerül a kérdés: hogyan lehetséges, hogy a dickenszi gyermekhősök boldogulnak, a regények jól végződnek?

Kétségtelen, hogy irodalompedagógiai szempontból ez az a pont, ahol a leginkább megmutatkozik az *ellentmondás*, a *törés* Dickens műveiben. *Twist Olivér* és *Copperfield* a rossz nevelés *ellenére* is derék, dolgos emberré lesz. Átvészelik a nehéz napokat, kezükbe hull az örökség és minden rendbejön. Dickens, aki egyébként annyira fontosnak tartja a nevelés problémáját, aki olyan vesékbe hatolón, vádlón és javítást parancsolóan igyekezett megindítani kora olvasóit, — itt *ellentmondásba* kerül a nevelés szerepéről vallott belső hitével, mert hiszen az »erkölcsi erő«, a rossz nevelés ellenére is győzedelmeskedik. Van igazsága tehát *Maurois* bírálatának, — de azok a reakciós nézetek, amelyek fatalizmust látnak Dickensben, mégsem felelnek meg a valóságnak.

Több esetben ugyanis — általában nem a főhősöknél — Dickens félreérthetetlenül ábrázolja a rossz nevelés káros hatását: *Heep Uriást* olyan eredményesen, hosszú ideig nevelték *alázatosságra*, hogy végül jellemtelen, csúszó-mászó, alamuszi, hizelkedő és aljas törtetővé lett. De megmutatkozik a nevelés pozitív hatása olyan haladó elveket érvényesítő intézetekben, mint pl. a *Strong* doktor iskolájában.

A Dickensről szóló monográfiák eddig általában nem mutattak rá *Heep Uriás* neveltetésének szerepére, jellemének alakulásában. *Heep*-nek pusztán alacsony származású törtetőként bemutatása nyilván a reakciót szolgálja azzal, hogy az »alsóbb néposztály« jellemgyengeségét akarja dokumentálni.

Ezért nem érzi minden alapnélkülinek az olvasó *BARLOWE* álláspontját [23], aki egyenesen *tragikus* költőnek nevezi *Dickenst*. Valóban, a nevelési hibák bemutatása (amelyek végeredményben a helytelen igazságtalan társadalmi berendezkedések következményei) sok jelenetben *tragikus* szakadék mélyére viszik a cselekményt. És ilyenkor *Dickens* elkanyarítja a mese folytatását — egy gazdag örökség, jó emberek segítsége a kellő pillanatokban kedvező fordulatot hoz a főhős életébe. Néhol azonban áttör a *tragikum*, a *gyermekfőhős* meghal (így *Dombey Pál*, a kis *Nell* esetében). De az ilyen *tragikus* cseményt mintegy kárpótolni akarja az író, mint pl. *Dombey* esetében, ahol tovább viszi a mesét. Ilyenkor szinte érződik, hogy új vágányokon, szinte új regény indul, mintha nem is a megkezdett történet folytatása lenne. Ezért nem érezzük a gögös, öreg *Dombey* megváltozását, megjavulását hitelesnek, meggyőzőnek a III. kötet végén.

Mi az oka annak, hogy regényeiben a legtöbb esetben a gyermekeket hibásan nevelik, a gyermekség is mintegy elvetélődik, meggyötört és koraérett emberek kezdik meg önálló életüket?

Ez az a pont, ahol a nevelés társadalmi funkcióját legjobban megsejtette (vagy talán nem is sejtette, de mindenesetre ma már számunkra világosan, kielemezhetően ábrázolta) Dickens. A nevelési bajok végső oka az, hogy a gyermekek nem találnak megfelelő *szeretetközösségre*, amelyben harmonikusan, boldogan fejlődhetnek. Másszóval: a dickens-i gyermekhősök életéből a legtöbb esetben hiányzik a *családi tűzhely*, a családi élet melege. (Pl. Twist Olivér, Copperfield, Nell, Dombey, Summerson Eszter, Pip, stb.) Ez az a vonás, ahol feltétlenül érvényesül Dickens óriási kritikai-realista ereje, nagyszerűsége: a korabeli angol kapitalizmus gyors ütemben teszi tönkre a család bensőségét, a családi nevelést is. Az a körülmény, hogy a dickens-i gyermekhősök árvák, vagy félárva, »törvénytelen« származásúak, — vagy ha él valamelyik szülő, az távol van a gyermekektől (pl. Dombey esetében, vagy a kis Dorritnál, akinek apja az adósok börtönében tölt éveket) nem véletlen. Ezek félremagyarázhatatlanul arra vallanak, hogy szétzüllik a család, elmúlóban a családi összetartozás, szeretetérzés. Legmélyebb összefüggéseiben a kapitalista társadalomnak ezt a pedagógiai talán egyik legfontosabb vonását tükrözik művészi módon a Dickens-regények.

Ha a család széthullóban van, a társadalomnak kellene valamiképpen helyettesíteni a közösségi élet bensőségét. Jól érzi ezt Dickens, hiszen tudja, hogy a gyermeklélek megértő felnőttekre és társakra, barátokra, *közösségre vágyik*. Ez a vágya azonban nem nyer kielégülést, — elég, ha szegény-iskolára, Squeers, Blimber, Creakle, vagy a hozzá hasonló gyermeknyomorító intézményeinek beszédes példájára gondolunk. Az intézetben nevelkedő gyermek is *magányos* marad, mert az antagonisztikus ellentétekben vergődő kapitalista társadalom nem tud *valódi* közösségi nevelőintézményeket létesíteni [24].

Ez a kapitalista nevelés társadalmi funkciójára alapvető vonás azt is magában foglalja, hogy *nemcsak a proletárgyermekek* nevelése gyalázatosan rossz (Jo példája!), hanem a burzsoázia a *saját* gyermekeinek sem tud jó, mindenben harmonikus nevelést adni. (A kis Dombey története.)

*

A Dickens-regények irodalompedagógiai vizsgálatának egy további, fontos kérdése: kik olvassák regényeit?

E kérdésben a mi számunkra is figyelemreméltó egy amerikai szerzőnek, G. H. FORD-nak nemrégén megjelent műve. (»Dickens and his readers« címmel, 1955. — Published for the University of Cincinnati. By Princeton Univ. Press.) Ez számot ad arról, hogy már a múlt században is voltak Dickens-ellenes hangok és főleg 1927. óta napirenden van Dickens bizonyos »*devalválása*«, a pusztán gyermekirodalomként, gyermek-klasszikusként kezelése.

Az említett amerikai mű hivatkozik régebbi negatív véleményekre Dickens regényeivel kapcsolatban. (pl. Meredith, Eliot, Shaw, stb.) BOWEN (1946.) azt írja, hogy nem tudja »felnőttként« olvasni Dickenst, hanem csak úgy, ha képzeletben visszazáll a gyermekkorába. Virginia WOOLF (The Moment, New York, 1948. 75. l.) szerint a Dickens-könyvek az »élet« emlékezetébe és mítoszába tartoznak, nem pedig az esztétikai tapasztalás körébe.

Ford felveszi ugyan a harcot Dickensnek gyermek-klasszikussá »devalválása« (? vitatható, hogy az ifjúsági irodalom jelent-e devalválót, inkább sajátos műfaj ez) ellen, de nem valami meggyőzően. Könyvszemléjével azt is bizonyítja, hogy a felnőtt, kritikusabb olvasók egyre inkább elfordulnak a naív, túlságosan »szemérmes« Dickens-regényektől. Azt, hogy Dickens gyermek-olvasmánná lett, *alkotómódszerével* is megmagyarázza. *Inkább a külsőségekkel jellemez szerinte Dickens, mint a belső lélekrajzzal*, — a gyermekek pedig fogékonyabbak a külső ábrázolásmódhoz.

Konkrétan vetette fel ezt a problémát már régebben a pszichológista Stefan ZWEIG. Szerinte Dickens lélektana »a szemelláthatónál kezdődött külsőségekkel jellemzi, igaz, a legfinomabb és leghajszálabb jelekkel. A jelekből ismerjük fel a fajt. Creakle tanítónak halk hangja van, nehezen leli meg a szavakat. S az ember érzi, mint borzadnak, félnek a gyermekek ettől az embertől, kinek ereit kidagasztja homlokán a beszéd erőltetése. Heep Uriásnak hideg, nedves kezei vannak, az alakból csak úgy árad a kényelmetlen érzés, kígyószerű aljasság«. (i. m. 74. l.)

Kétségtelen, hogy Dickens mesterivé fejlesztette az apró, tipikus külsőségek felhasználását a jellem, a pszichikum ábrázolására. Vitatni lehet azonban, vajon ezzel kimerül-e Dickens emberábrázoló, pontosabban pedagógiai jellegű ábrázoló művészete?

A kérdésre a választ tagadóan adhatjuk meg.

Zweig tételének mélyén áll az, hogy Dickens sztatikus-metafizikus és egyúttal külsőséges jellemzéssel él.

Ami Dickens jellemzésének, lélekábrázolásának metafizikus, sztatikus voltát illeti, e regénnyel kapcsolatban rá lehet mutatni arra, hogy Copperfield Dávid a regény folyamán *nem marad változatlan*, — habár alapvető jósága, képességei, tehetsége kezdettől fogva kiérződik. Életének külső eseményei, változásai, nevelési körülményei hatnak rá, s ezek a hatások a regényben is nyilvánvalóan, az olvasó számára világosan megmutatkoznak. Mostohaapjának, Murdstone úrnak és a szörnyű Creakle iskolájának rideg, kegyetlen, antihumánus bánásmódja makacscsá, komorrá, sőt bambává teszik Dávidot — mint azt már idéztük. A fizikai munka lélektelensége, unalma ellenállást vált ki belőle, menekülésre készíti. Az események kijózanítják: ifjúkori bálványát, barátját, Steerforth-ot cselekedetei miatt később reálisabban ítéli meg. Lassan-lassan a házasság tapasztalatai szétosztatják Dórával kapcsolatos illúzióit is. Naív, hiszékeny, túlérzékeny és teljesen jóindulatú gyermekből reálisabban látó, cselekedni és harcolni képes ifjúvá cseperedik fel Dávid. Mégis — és ez alighanem Dickens realizmusának bizonyos romantikus maradványa, korlátja — sohasem vész ki Dávidból egy bizonyos gyermekes naívság; hajlamos az érzelmileg determinált állásfoglalásokra, leegyszerűsítve szemlél eseményeket és embereket, egyoldalúan jó és rossz embereket különít el maga számára.

Ugyancsak érzékelhető változáson mennek át más szereplők is, pl. Steerforth, bár nála fensőbbeséges magatartása, önzése kezdettől fogva érzékelhető.

Ami Dickens *külsőségességét* érinti, — kétségtelen, hogy a külső

események és tulajdonságok nagy szerepet játszanak a szereplők jellemzésében. Megfeledkezett azonban Zweig arról, hogy Dickens nagymértékben a nyelv, az emberek *beszédje* alapján is jellemzi szereplőit (akár monológ, akár párbeszéd formájában), és a nyelvi eszköz segítségével mesterien tud belső rezdüléseket, lelkeséget ábrázolni. Az is bizonyos, hogy az irodalom, mint művészet *adekvát* ábrázolási módja a második jelzőrendszerrel a nyelvvel, beszéddel való ábrázolás. Kétségtelen viszont, hogy bizonyos mértékig nem teljesen alaptalan Zweig megjegyzése, mert Dickensnél a lelkifolyamatok, a jellem ábrázolása inkább az eseményeken, történéseken, párbeszédeken, külső jeleken keresztül — tehát nagymértékben külső eszközökkel történik. E tekintetben jelentékeny a különbség Dickens és a XX. századi elemző, pszichológiai regényírás között, amely inkább a lelket önmagában, mint pusztán belsőt akarja megragadni.

*

Végezetül még röviden a Dickens-regények pedagógiai problematikájának néhány neveléstörténeti forrására, előzményére utalunk:

A Dickens-művekből sugárzó demokratikus és humanista pedagógia előzményei kétségkívül megtalálhatók az angol renaissance-kori nevelők (pl. Asham, Mulcaster, Eliot) gondolataiban. Megvan a párhuzamoság MILTON pedagógiájával is. [25].

De találhatunk bizonyos, figyelemreméltó közös gondolatot a nagy utópista, szocialista OWEN pedagógiájával is. Különösen a korabeli nevelés kritikájával kapcsolatosan, a gyermek nehéz helyzetéről szólva, a túlzásba vitt klasszikus nyelvoktatás és a túlterhelés elítélésében vannak eddig még alig figyelemre méltatott, messzemenő gondolatbeli egyezéseik, hasonlóságaik. Ezen túlmenően, Dickens regényei, ha nem is kifejezetten, közvetlenül, de lényegében a nevelés osztályjellegét ábrázolják és elítélik a korabeli individualista nevelés gyakorlatát.

Ehelyütt csupán a figyelmet kívántuk felhívni a kutatásban eddig elhanyagolt problémára, Owen és Dickens pedagógiai gondolataik tudományos-kritikai egybevetésének fontosságára. A nemrégiben Owen válogatott pedagógiai írásait tartalmazó mű (»Nevelés és társadalom« Bp. 1957. Tankönyvkiadó) Ladányi Pétertől származó előszava egyhelyütt említi is Dickent a 19. századi angol iskoláztatásával kapcsolatosan, de Dickens és Owen egybevetésére a bevezető tanulmányokban nem kerül sor. A kritikai egybevetés szempontjából különösen fontos részek az idézett Owen-kiadvány 37., 185—186., 12—13., 203., 248., 258—59. és 43. lapjain találhatóak.

A haladó polgárság humanista és demokrata-pedagógusai, mint Rousseau és még inkább Pestalozzi, szintén olyanok, akiknek gondolatai több kérdésben tükröződnek Dickens regényeiben, főleg a pozitív példákkal kapcsolatosan és a hibák elvetésekor is. Különösen a családi nevelés melegsége olyan kérdés, amelyben gondolatilag és érzelmileg is igen közel van egymáshoz Pestalozzi és Dickens.

Egyéb, XIX. századbeli polgári törekvések közül főleg a *pozitívizmusnak*, illetve pontosabban, az egyoldalú intellektuális pozitívizmus elítélésének nyomát találhatjuk Dickens műveiben. (Főleg a »Nehéz időkben«.)

Fejtegetéseink végére érve, Dickens irodalompedagógiai vizsgálatát a nevelés társadalmi funkciójának, osztályjellegének szempontjából ítélni különösen jelentősnek. Ábrázolásmódja nem csupán a múlt századi angol viszonyokra jellemző, hanem éppen művészi, mélyreható realizmusánál fogva, alapvető meglátásai érvényesek a kapitalizmus, imperializmus korára. Túl az ideológiai, neveléstörténeti érdekességen, ma is okulhatunk tanulmányozásából: a gyermek mélységesen igényli a szeretetközösséget, vágyik a közösségi életre. Ezt a vágyat feltétlenül ki kell elégítenünk, ha olyan hibáktól óvakodni akarunk, amelyek Twist Olivér, Copperfield Dávid, Dombey Pál és a többi szenvedő gyermek fiatal éveit megkeserítették.

Mindenesetre, a mai olvasó vígasztalódhat: az ilyen természetű hibák elkerülésére a szocialista országokban már megvannak a kedvező objektív feltételek.

J E G Y Z E T E K, I R O D A L O M

- [1] Silvere MONOD: Dickens Romancier. Paris, Hachette, 1953.
- [2] Stefan ZWEIFG: Bálzac, Dickens, Dosztojevszkij. Bp. E. n. Fordította: Terényi Sándor. 63—64. l.
- [3] VÁRNAI Sándor: Dickens gyermekalakjai. »A Gyermek.« 1912. évf. 34—38. l.
- [4] IVASEVA: Dickens. Moszkva, 1954.
- [5] Dickens: A Pickwick-Club hátrahagyott iratai. Új Magyar Kiadó, Bp. 1955. Benedek Marcell előszavával.
- [6] Így pl. J. L. Hughes: Dickens, as an Educator. London, 1901. Frieser: Die Schulen bei Dickens (1909.) Magyarul: Fináczy Ernő: Charles Dickens. (Beöthy-Emlékkönyv, 1908. 506—525. l.) Prónai L.: Dickens a nevelésről. (Magyar Középköznevelés, 1912. évf.) Várnai Sándor fent [3]. sz. a. id. cikke. Magyar Pedagógiai Lexikon, Bp. 1936. »Dickens« címszó, 390. l. (írta: Prohászka Lajos).
- [7] A »chartizmus« — angol munkás-tömegmozgalom, neve szószerint a »charter« (jogbiztosíték) szóból ered. 1836-ban főleg a demokratikus választójogért szálltak harcba. A tömegmozgalom fellendülése 1837—1842-ig tartott. 1848-ban verték le a mozgalmat. Lenin a chartista-mozgalomnak kiemelkedő jelentőséget tulajdonított: »Anglia az első, széles, valóban tömegméretű politikai jelleget öltött, proletárforradalmi mozgalmat, a chartizmust adta a világnak« — mondta. (Lenin: Válogatott Művek, Bp. 1949. Szikra, II. kötet, 558. l.)
- [8] A polgári irodalomtörténészek ezt a tényt sokszor szentimentálisan, vagy mint tragikus vonást magyarázzák. Pedig ez a vonás mutatja Dickens mélységes realizmusát, a realizmus diadalát Dickens műveiben. A kiélezett pedagógiai (végeredményben: társadalmi) ellentmondások hozzák a hőst olyan helyzetbe, hogy megbetegszik és meghal. A dickenszi gyermekhősök sohasem lesznek véletlen baleset áldozatai; betegségük és haláluk a hibás, embertelen nevelés, a szenvedés, a felőrődés következményei.
- [8/a] Jellegzetes példája ez a konzervatív, reakciós polgári nevelés titkolózásának, a belső őszinteség hiányának. A »kényes« témákat igyekeztek strucc módjára elkerülni, homokbadugott fejjel... Joggal mutatott rá Hermann Alice (Emberré nevelés, Bp. 1947. Főv. Irod. Int.), hogy a polgári családokban három »tilos« téma szokott lenni: a születés titka, a pénz (az apa jövedelme, az adó miatt...) és a halál.
- [9] Szép példája ez annak, hogy a »megfélemlítő« célzatú mese a hatéves, éleseszű, jó kritikai beállítottságú Dombey Pálról már lepergett.
- [10] Mesteri tömörséggel jellemzi ez a mondat a konzervatív-tárgyias nevelést, amely a gyermeki természetet szinte semmibe vette. Jelen esetben a magánintézetek a kapitalista gazdálkodás, verseny elvét mechanikusan alkalmazták a gyermeknevelésre: minél rövidebb idő alatt (tehát minél olcsóbban, mert az idő pénz) akartak minél többet megtanítani. Hogy esetleg a gyengébb egész-

- ségű, agyonterhelt gyermek az ilyen módszerbe belebetegedett, sőt, bele is halt, mint a kis Dombey, azzal nemigen törődtek.
- [11] Hatásos iróniával bírálja a száraz, grammatizáló módszer sivárságát, mely a művek eszmei mondanivalóját, esztétikai vonásait szinte háttérbe szorítja.
- [12] Ez az egyetlen eset milyen frappánsan mutatja Cornélia kisasszony teljes lélektani és pedagógiai analfabétizmusát! Magyarázat nélkül egyszerre több könyvet magoltat a kis, 6 éves gyermekkel, és még csodálkozik, hogy nem megy, hangsúlyozza, hogy *önnek* jobb lesz egyenként átvenni a könyveket. Mintha ez nem általában így lenne 6 éves gyermekeknél!
- [13] Valósággal illusztrálja az író a koravétség feltételeit: magános gyermekkor, nagy elfoglaltság, a tanulásnak valóságos állandó, nyomasztó gondja, játéknélküliség. A terméketlen (arabeszk — élettelen) képzeletbe való menekülés valósággal levezető tünete a passzivitásnak és koravétségnek.
- [14] Pált igen bántotta, hogy »ódivatú«-nak nevezték, nem is értette egészen a szó értelmét. (Jellemző itt is a gyermektől való idegenség. Olyan negatívumot olvasnak rá a gyermekekre, amiről azt sem tudja voltaképp, mit jelent, nem szólva arról, hogy tehát annak helytelen voltát és a javulás módját sem láthatja.) Pál ettől kezdve fokozottan törekszik arra, hogy környezete szerctetét kiharcolja. Ez az, ami legjobban hiányzott apjánál, és az intézetben is. Igazában csak nővére szerette és ő is hozzá ragaszkodott a leginkább.
- [15] Például abban a jelenetben, amikor Murdston úr barátaival szórakozik és anyja szépségéről beszélnék előtte.
- [16] Szép példája ez annak, hogy a naív Cooperfield Dávid milyen külsőséges szempontból, mennyire csalóka látszattól elragadva bővülődött el az alapjában véve silány jellemű, gőgös Steerforth-tól. Az angol életrajzírók kiderítették, hogy Steerforth-ot Dickens egy George Stronghill nevű iskolatársáról mintázta. Arthur L. HAYWARD: *The Dickens-Encyclopaedia*, London, Routledge et comp. 1924. 148. l.)
- [17] Dickens kritikája itt a kapitalizmus rideg ténykultusza (ténykultusz-pénzkultusz) ellen irányul. A dickenszi szentimentalizmus követelménye nem tekinthető sem egyértelműen pozitívnak, sem szükségképpen negatívnak. Amennyiben azt a funkciót tölti be, hogy a sokoldalúbb, ezért humánusabb nevelést célozza, pozitívum az egyoldalú intellektualizmussal szemben. Amennyiben azonban — és itt a regény szövege, kicsengése inkább ez utóbbira enged következtetni — az intellektualizmust egy ellentétes szentimentális véglettel akarná leküzdeni, épp olyan egyoldalú, mint amaz. Dickens szentimentalizmusa mögött bizonyos kispolgári és romantikus antikapitalizmus is rejlik, mely a nagykapitalista — üzleti, számító — észemberek ellen irányul.
- [18] André MAUROIS: *Études Anglaises*. Paris, Bernard Grasset. 1927.
- [19] YOLLAND Artur: *Charles Dickens élete és művei*. Bp. Franklin, 1913. 75. l.
- [20] A szenvedés dicsőítése, valóságos kultusza, fontos eleme a vallásos pedagógiának. Nyilvánvaló, hogy az osztálytársadalmakban a passzív tűrés, szenvedés dicsőítése nagyon is megfelelt az uralkodóosztály érdekeinek. Jellegzetes taktikája ez annak, hogyan lehetett a szűkségből (a dolgozók és gyermekeik szenvedése) kívánatos erényt csinálni... Ezzel még az is bebizonyítható, mennyire jóakarója a burzsoázia a dolgozóknak. Hiszen nem vonja meg tőle a szenvedést...
- [21] LEMONIER: *Dickens*. Paris, 1946. Alban Michel.
- [22] Lásd fent [1] alatt id. mű.
- [23] George BARLOWE: *The Genius of Dickens*. London, 1909.
- [24] Különösen nyilvánvaló ez a klasszikus kapitalizmus, Dickens korában. A múlt század végén és a XX. században az önkormányzati és egyéb modern törekvések sem tudnak teljes értelmű, valódi közösségi nevelést megvalósítani a kapitalista államokban.
- [25] Magával MILTON pedagógiai gondolataival nálunk is többen foglalkoztak. Pl. Angyal Dávid: *Milton mint paedagóg*. Magyar Tanügy. IX. 1880. évf. 28—33. l. Hantos Gyula: *Milton mint nevelő. Család és iskola*. 1909. 4. sz. Fináczy Ernő: *Az újkori nevelés története*. Bp. 1927. Egy. ny. 22—23. l. Ő azt állítja, hogy Milton neveléséből hiányzik a humanisztikus szempont, hangsúlyozottan gyakor-

lati vonatkozású. Nézetünk szerint Dickens annyiban egy vágányon halad Miltonnal, hogy a klasszikusok öncéli (az ő korában erősen sznobista jellegű) kultusza és a rideg grammatizálás ellen szólalnak fel mindketten. Vö. legújabbban: LUTTER Tibor: John Milton, az angol polgári forradalom költője. Bp. Akad. kiad. 1956. 31—32. l.

BERENCZ JÁNOS:

The social function of education in the dickensian romans

The autor analyses first — in a chronological order — some of the principal works of Dickens, from a marxist pedagogical point of view. He takes especially in consideration the economical and political status of contemporary England, the formation of chartism, — which all reflect, in a particular manner, the pedagogical views of the great writer.

The second part of his study requests the emotional sources of Dickens, meanwhile it gives a criticism of the bourgeois sociology of literature and psychoanalysis concerning the oeuvre of Dickens. The most deepest realistic pedagogical idea of dickensian — romans is perhaps in the fact, that his child-heroes generally find a convenient collectivity of love neither in the family, nor in their schools and institutes, under the conditions of XIXth century capitalism.

After characterising the pedagogical sides of the dickensian method of representation the study ends with some historico-pedagogical remarks reffering to some progressive ancestors of the pedagogical thoughts of Dickens. (For instance, the English democratical and humanistic pedagogh of the Renaissance, Milton, Owen.)